

Ouderen in Krimpens Drenthe.

Toegankelijkheid van voorzieningen in Oost-Drenthe.

**rijksuniversiteit
groningen**

**faculteit ruimtelijke
wetenschappen**

Jelle-Jan Kroes

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

27-06-2018

Ouderen in Krimpens Drenthe

Thesis: Master Sociale Planologie – Social Spatial Planning
Titel: Ouderen in krimpens Drenthe
Ondertitel: Toegankelijkheid van voorzieningen in Oost-Drenthe

Plaats: Groningen
Datum: 27-06-2018

Auteur: ing. Jelle-Jan Kroes
(s2886111)
Contact: j.kroes.3@student.rug.nl
jjkroes_8@hotmail.com
06-22004873

Universiteit: Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit: Ruimtelijke Wetenschappen
Begeleider: prof. dr. D. Strijker

Afbeelding op het voorblad: gesloten dorpswinkel in Geesbrug. Bron: eigen foto.

Voorwoord

Scriptie...

Voor u ligt de scriptie ‘Ouderen in krimpend Drenthe’. Het heeft even geduurd, maar nu is eindelijk mijn afstudeerscriptie voor de master Sociale Planologie klaar.

Ik heb veel uren gestoken in het zoeken en lezen van literatuur, het afnemen van enquêtes en interview, het schrijven en het schrappen van teksten. Het schrijven van deze scriptie gaf mij de mogelijkheid mijn studie te combineren met het gebied waarin ik ben opgegroeid. Tijdens het onderzoek in het gebied heb ik veel mensen mogen spreken. Ik heb een andere blik op het gebied gekregen, waarvan ik dacht dat ik het al zo goed kende. Het verschil tussen de ervaren situatie van de bevolking en de beschreven situatie in literatuur en overheidsplannen vond ik erg verrassend.

Hulp bij mijn scriptie heb ik vooral mogen ontvangen van mijn begeleider vanuit de Rijksuniversiteit Groningen prof. dr. D. Strijker. Ik wil hem dan ook hartelijk bedanken voor alle tijd die hij hierin heeft gestoken en voor zijn feedback. Tijdens de gesprekken hielp hij mij het doel voor ogen te houden en randzaken van hoofdzaken te scheiden, zo kreeg ik weer inspiratie om gemotiveerd verder aan mijn scriptie te werken. Daarnaast wil ik mijn ouders bedanken die me gesteund hebben tijdens het schrijven van deze scriptie, zij hebben me aangemoedigd en geholpen in de periodes dat ik dat nodig had, zonder deze steun was het me niet gelukt.

Ik wens u veel leesplezier,
Jelle-Jan Kroes

Samenvatting

Ouder wordende bevolking en bevolkingskrimp zijn twee thema's die de afgelopen jaren steeds vaker het nieuws halen. Een van de gebieden waar bevolkingskrimp verwacht wordt is Oost-Drenthe. Dit gebied is aangemerkt als anticipeerregio (Ministerie BZK, 2016). Processen als reguliere vergrijzing en selectieve migratiepatronen van jongere leeftijdsgroepen dragen bij aan een sterk vergrijsd platteland (Stockdale, 2006). De ouderen (zestigplussers) vormen dus een groter deel van de plattelandsbevolking. Deze groep is in vele gevallen aangewezen op de lokale voorzieningen (Walsh et al., 2012).

Het onderzoeksgebied Oost-Drenthe bestaat uit de vier gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden en Emmen. In dit gebied is sprake van selectieve migratiepatronen en volgens prognoses krijgt het gebied te kampen met bevolkingskrimp (Provincie Drenthe, 2015a).

Er is een conceptueel raamwerk rond de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen opgesteld, dit raamwerk is vanuit de literatuur tot stand gekomen. Factoren die aangrijpen op de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen zijn onderverdeeld in persoonlijke aspecten en omgevingsaspecten. Onder individuele aspecten is individuele mobiliteit, keuzevrijheid en digitale toegang geplaatst. Bij omgevingsaspecten komen factoren aan bod die aangrijpen op de woonomgeving en op voorzieningen. Als belangrijke voorzieningen zijn supermarkten en gezondheidszorg aangemerkt, evenals pinautomaten/bankfilialen vanwege de grote veranderingen binnen de financiële sector het afgelopen decennium.

In het empirisch deel is eerst, doormiddel van de enquêtes, aan ouderen gevraagd naar de mening over de toegankelijkheid van voorzieningen. Het algemene beeld wat uit deze data naar voren kwam was positief. De meeste ouderen zijn tevreden over het voorzieningenniveau en ondervinden geen probleem bij het bereiken en gebruiken van de gewenste voorzieningen. Wat verder uit de data opviel was het autogebruik, de auto is het meest gekozen transportmiddel. Het openbaar vervoer wordt nauwelijks gebruikt. In een interview bij de gemeente Coevorden zijn de resultaten uit de enquêtes besproken en is de gemeente naar hun visie gevraagd. De overheid (met name de rijksoverheid) is meer bezig met de situatie van bevolkingskrimp en vergrijzing dan de bevolking zelf.

Wat door alle onderdelen van het onderzoek terugkomt is mobiliteit. De afstanden die afgelegd moeten worden in een verstedelijkt land als Nederland zijn kort (Gieling, Haartsen et al., 2017; Steenbekkers & Vermeij, 2013; Thissen, 2010). Om mobiliteitsvraagstukken van de bevolking nu en in de toekomst het hoofd te bieden zijn de gemeenten gestart met het project Publiek vervoer, waarin verschillende vormen van doelgroepen vervoer en openbaar vervoer gekoppeld worden. Een goede stap in het betaalbaar houden van de vervoerskosten, diverse vormen van vervoer worden immers gecombineerd. Er kunnen grote vraagtekens gevraagd worden bij de aansluiting van dergelijke projecten en de wensen van de ouderen. Ouderen in het gebied reizen immers nauwelijks met het openbaar vervoer. Projecten als Publiek vervoer zullen niet een dergelijke omschakeling te weeg brengen (Cui et al., 2017). Ouderen zijn hierdoor nog meer afhankelijk van persoonlijke netwerken als vrienden en familie. Sociale isolatie vormt dan een groot gevaar (Goins et al., 2005; Walsh et al., 2012). Een taak voor de gemeenten is om ouderen veel eerder wegwijs in de alternatieven voor de auto. Mocht de auto wegvallen ze makkelijker de stap naar het openbaar vervoer (bus en trein) durven nemen.

Trefwoorden: toegankelijkheid, plattelandsvoorzieningen, ouderen, mobiliteit.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	7
1.1	Aanleiding.....	7
1.2	Relevantie	7
1.3	Het onderzoeksgebied.....	8
1.4	Hoofd en deelvragen	9
1.5	Opbouw onderzoek	10
2.	Theoretisch kader	11
2.1	Inleiding	11
2.2	Processen in krimpgebieden	12
2.2.1	Migratiestromen.....	12
2.2.2	Vergrijzing.....	12
2.3	Toegankelijkheid in krimpgebieden	13
2.3.1	Mobiliteit	13
2.3.2	Digitale tweedeling.....	14
2.3.3	Schaalvergroting.....	14
2.3.4	Rol van de overheid.....	15
2.4	Ouderen in krimpgebieden	15
2.4.1	‘Lifetime neighbourhoods’ ‘age-friendly’ ‘active ageing’	15
2.4.2	Onderliggende factoren voor de woonomgeving	16
2.4.3	De voorzieningen en de woonomgeving	19
2.5	De voorzieningen.....	19
2.6	De woonomgeving.....	20
2.7	Conceptueel raamwerk	22
3.	Methodologie	23
3.1	Onderzoeksmethoden	23
3.2	Onderzoek per deelvraag	23
3.3	Dataverzameling.....	24
3.4	Ethiek.....	24
3.5	Analyse	25
4.	Situatie in Drenthe	26
4.1	Ontwikkelingen in het onderzoeksgebied.....	26
4.2	Aanpak van de overheid.....	27
4.3	Conclusie	29
5.	Resultaten kwantitatief deel	30
5.1	Dataverzameling enquêtes.....	30

5.2	Algemeen.....	30
5.3	Mobiliteit.....	30
5.4	Digitale tweedeling.....	31
5.5	Woonomgeving.....	31
5.6	Voorzieningen.....	32
5.7	Conclusie.....	33
6.	Resultaten kwalitatief deel.....	34
6.1	Dataverzameling interview.....	34
6.2	Coderingen interview.....	34
6.3	Conclusie.....	38
7.	Conclusie en discussie.....	40
7.1	De onderzoeksvragen.....	40
7.2	Discussie.....	44
8.	Referenties.....	45
9.	Lijst met tabellen en figuren.....	52
10.	Bijlagen.....	53
	Bijlage 1. Tabel aangemerkte voorzieningen, Marcellini et al.	54
	Bijlage 2. Conceptueel raamwerk met referenties.	56
	Bijlage 3. Vragenlijst enquêtes.	60
	Bijlage 4. Goedkeuring gemeente hoofdstuk 5.	65
	Bijlage 5. Voorbeeld transcript interview.....	67
	Bijlage 6. Lijst met afnamelocaties enquêtes.....	69
	Bijlage 7. Tabellen van resultaten enquête.....	71
	Bijlage 8. Interviewgide.....	73

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Ouder wordende bevolking en bevolkingskrimp zijn twee thema's die in Nederland de laatste jaren vaak het nieuws halen. Ook in het dorp Zweeloo waar ik ben opgegroeid is dit terug te zien, ik ben net als veel van mijn leeftijdsgenoten vertrokken naar een 'grote' stad om te gaan studeren. Het dorp is in de periode sinds ik vertrokken ben qua voorzieningen erg veranderd. Het klantencontactcentrum van de bank en ook het reguliere bankfiliaal zijn gesloten (Dagblad van het Noorden, 2010a). Ook het lenen van boeken is sinds de sluiting van de bibliotheek niet meer mogelijk in het dorp zelf (Biblionet Drenthe, n.d.). Drenthe waar Zweeloo in ligt is een gebied waar een sterke daling van het aantal basisschoolleerlingen wordt verwacht (Kooiman et al., 2016). In het buurdorp Wezup is de school al gesloten (Dagblad van het Noorden, 2010b). Zelf ervaar ik weinig hinder van de veranderende situatie, bankzaken gaan via het internet en ook voor het lenen van boeken ging ik niet meer in Zweeloo naar de bibliotheek. Het enige waar ik nog mee te maken heb is het openbaar vervoer als ik mijn ouders wil bezoeken. Ik zie echter dat de veranderde situatie voor mijn oma grotere gevolgen heeft, voor het lenen van een boek moet zij naar Schoonoord, het dichtstbijzijnde bankfiliaal is te vinden in Sleen en voor een nieuw legitimatiebewijs zal er naar Coevorden afgereisd moeten worden. Al deze veranderingen zijn voor een aantal dorpsbewoners de reden geweest om een politieke partij op te zetten die zich richt op de belangen van het platteland, de partij Belangen Buitengebied 2014. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 werd deze nieuwe partij de grootste (Belangen Buitengebied Coevorden 2014, 2014). Tijdens de aanloop van de verkiezingen en ook nadien heeft deze partij veel aandacht gevestigd op de voorzieningen in het buitengebied. Hierdoor werd mijn interesse in de situatie gewekt. Ik zie dat mijn oma afhankelijk is van de voorzieningen in de omgeving, de oudere bevolking en toegankelijkheid van voorzieningen zal daarom het onderwerp vormen van deze scriptie.

1.2 Relevantie

In deze scriptie zal de toegankelijkheid van voorzieningen in krimpgebieden worden belicht vanuit het beeld van de oudere bevolking. Deze oudere bevolking is in vele gevallen aangewezen op de voorzieningen binnen een gebied (Walsh et al., 2012). Verschillende processen zoals vergrijzing en een selectief migratiepatroon van jongere leeftijdsgroepen dragen bij aan sterk vergrijsde plattelandsgebieden (Stockdale, 2006). Naast de vergrijzing hebben veel plattelandsgebieden te kampen met bevolkingskrimp. In diverse landen zijn krimpgebieden in de afgelopen jaren onderzocht, onder andere het Verenigd Koninkrijk (Lowe & Ward, 2009; Walsh et al., 2012) Denemarken (Tietjen & Jørgensen, 2016) Finland (Kuhmonen & Kuhmonen, 2015), Duitsland (Radzimski, 2016) en ook Nederland (Haartsen & Venhorst, 2010).

In Nederland kromp bijvoorbeeld in de eerste helft van 2016 het inwonersaantal in een kwart van de gemeenten, terwijl er in dezelfde periode in Nederland sprake was van een bevolkingsgroei van 0,25 procent, dit komt neer op bijna 43 duizend inwoners (CBS, 2016a). Deze bevolkingskrimp beperkt zich niet tot één gebied maar komt verspreid, vooral langs de landgrenzen, in Nederland voor (Kooiman et al., 2016). De rijksoverheid wil deze gebieden die kampen met bevolkingskrimp leefbaar houden (Ministerie BZK, 2016). Dit is geen eenvoudige opgave, ieder gebied heeft unieke kenmerken. De bevolkingskrimp in deze gebieden verloopt niet evenredig met de leeftijdsopbouw, zo zijn in verstedelijkte landen vooral jongeren gevoelig voor de aantrekkingskracht van de (grote) steden. In krimpgebieden is hierdoor niet alleen sprake van bevolkingskrimp maar spelen ook van verschuivingen in bevolkingssamenstelling, het selectieve migratiepatroon een rol. Sommige behoeften kunnen door de andere bevolkingssamenstelling veranderen.

In Nederland en België is in gebieden sprake van migratie van veelal jongeren op (sub-)nationale schaal. Deze migratie wordt aangeduid als het 'roltrap model'. Jongeren verlaten het rurale gebied voor educatie of werk en vestigen zich tijdelijk of permanent in de stad (Thissen et al., 2010). Voor de (rijks)overheid de interessante taak om strategieën te ontwikkelen om deze bevolkingsverschuivingen in de toekomst op te vangen (Haartsen & Venhorst, 2010).

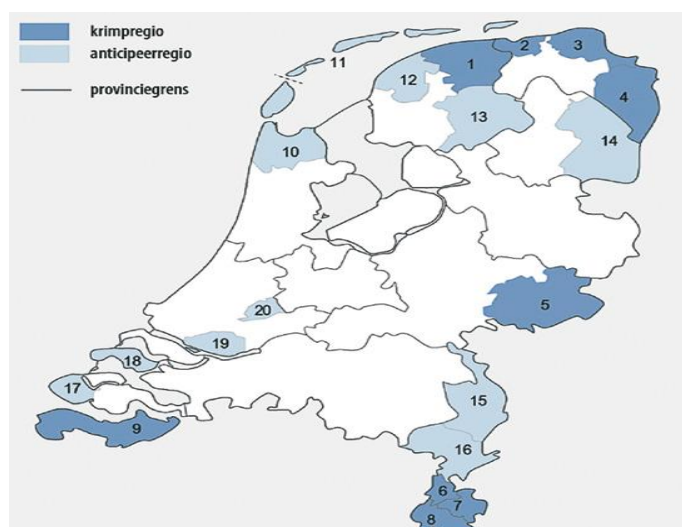
Procentueel neemt het aantal ouderen in krimpgebieden meer toe ten opzichte van het landelijke gemiddelde (Ruijsbroek et al., 2015). Dit geldt niet alleen voor Nederland maar in heel Europa heeft het platteland een hoger percentage 55plussers, in vergelijking tot de verstedelijkte gebieden (Giarchi, 2006). Wanneer mensen ouder worden neemt bijvoorbeeld de vraag naar specialistische en intensieve (zorg-) diensten toe (Steels, 2015). In de afgelopen twee decennia is Nederland sterk vergrijsd, in de stedelijke kernen viel deze vergrijzing mee, juist aan de randen van Nederland, in dus rurale gebieden, is de vergrijzing het meest merkbaar (CBS, 2016b). Niet alleen in Nederland maar in veel landen speelt deze problematiek, termen als 'Age friendly' 'Elderly friendly community' en 'Lifetime neighbourhoods' zijn afgelopen jaren ingeburgerd in beleidsplannen (Lui et al., 2009). De meer markt/winst georiënteerde blik van de overheid heeft gezorgd voor ingrijpende veranderingen (Warner & Hefetz, 2003) De overgang van welvaartstaat naar participatiesamenleving is ook in Nederland ingezet. Taken zoals de Wet Maatschappelijke Ondersteuning werden eerst opgepakt door de rijksoverheid maar liggen inmiddels op het bordje van de gemeente (Verhoeven & Tonkens, 2013). De gemeenten spelen bij deze veranderingen een grote rol omdat zij de eerste koppeling tussen inwoners en overheid zijn.

De Nederlandse krimp- en anticipeergebieden hebben de komende jaren te maken met deze uitdagingen, enerzijds moeten krimpgebieden leefbaar gehouden worden terwijl de veranderende bevolkingssamenstelling vraagt om een ander en in sommige sectoren een intensiever serviceniveau. Eén van de anticipeerregio's is het onderzoeksgebied tijdens deze scriptie, namelijk oost Drenthe.

1.3 Het onderzoeksgebied

In Nederland zijn door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties twintig gebieden aangemerkt waar bevolkingsdaling plaatsvindt of in de nabije toekomst bevolkingsdaling zal gaan plaatsvinden, de zo genoemde krimp en anticipeergebieden (Ministerie BZK, 2016). In figuur 1 is de overzichtskaart met krimp en anticipeerregio's ingevoegd.

Figuur 1. Krimp- en anticipeerregio's

Krimpregio's   1. Noordoost Fryslân   2. De Marne   3. Eemsdelta   4. Oost-Groningen   5. Achterhoek   6. Westelijke Mijnstreek   7. Parkstad   8. Maastricht-Mergelland   9. Zeeuws-Vlaanderen   Anticipeerregio's   10. Kop van Noord-Holland   11. Friese Waddeneilanden   12. Noordwest Fryslân   13. Zuidoost Fryslân   14. Oost-Drenthe   15. Noord-Limburg   16. Midden-Limburg   17. Walcheren   18. Schouwen-Duiveland   19. Hoeksche Waard   20. Krimpenerwaard

(Ministerie BZK, 2016. bijlage 1.)

Deze scriptie zal zich richten op één van deze gebieden namelijk oost-Drenthe (op de afbeelding nummer veertien). In dit gebied ben ik opgegroeid en is vanuit Groningen goed bereikbaar voor het empirisch onderzoek, vandaar de keuze voor dit gebied. In deze regio bevinden zich vier gemeenten Emmen, Coevorden, Borger-Odoorn en Aa en Hunze. Deze vier gemeenten hebben gediend als casusgebied in dit onderzoek. De volgende onderzoeksvragen zijn hiervoor opgesteld.

1.4 Hoofd en deelvragen

Zoals hierboven geïntroduceerd is krijgen krimpgebieden op politiek en beleidsgebied veel aandacht. In het 'actieplan Bevolkingsdaling' wordt de focus gelegd op het leefbaar houden van deze krimpgebieden. Als initiatiefnemer worden door de overheid de gemeenten aangewezen (Ministerie BZK, 2016). Bij de overheidsinstellingen wordt de bevolkingskrimp opgemerkt, maar in hoeverre speelt deze problematiek voor de inwoners in deze krimpgebieden? In deze scriptie zal deze situatie onderzocht worden. De hoofdvraag in dit onderzoek is als volgt:

In welke mate staat de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen in Drentse krimpgebieden onder druk en welke rol spelen de gemeenten?

Deze hoofdvraag wordt ondersteund door zes deelvragen:

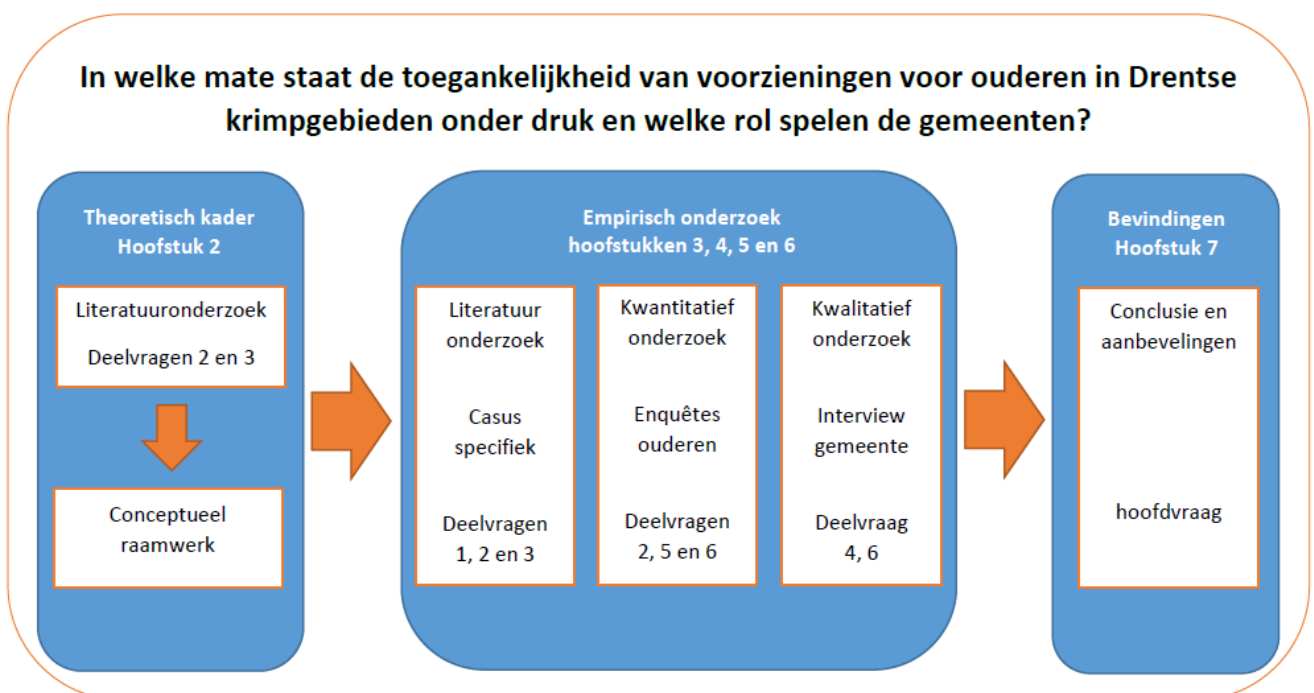
1. In hoeverre is de bevolkingssamenstelling in de Drentse krimpgebieden de afgelopen jaren veranderd en wat zijn de verwachtingen voor de toekomst?
De bevolkingsontwikkelingen in het casusgebied zijn voor het onderzoek van belang, doormiddel van deze deelvraag zal meer inzicht worden vergaard. Met deze informatie kan ook worden geanalyseerd of het beleid van de overheden is afgestemd op de te verwachten bevolkingsontwikkelingen.
2. Welke voorzieningen zijn van belang voor ouderen?
Met deze deelvraag zal inzicht worden verkregen in welke voorzieningen voor ouderen van belang kunnen zijn. Dit zal worden onderzocht in het theoretische kader aan de hand van literatuur.
3. Welke factoren beïnvloeden de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen?
Deze deelvraag gaat in op de omstandigheden die de toegankelijkheid van voorzieningen bepalen. In het empirische gedeelte kan vervolgens getoetst worden of dergelijke factoren ook aanwezig zijn in het onderzoeksgebied.
4. Welk niveau van voorzieningen willen de gemeenten realiseren/behouden en hoe wordt dit georganiseerd?
Er wordt ingegaan op de beleidsspeerpunten van overheden, wat zien zij als belangrijk. De Nederlandse overheid heeft zich als doel gesteld krimpgebieden leefbaar te houden. Om meer inzicht te verkrijgen in de wijze waarop lokale overheden in het onderzoeksgebied deze doelen nastreven is deze deelvraag opgesteld. Vervolgens kan deze data worden gebruikt bij de laatste deelvraag.
5. Wat vinden de oudere inwoners van het huidige voorzieningsniveau?
Doormiddel van enquêtes zal aan de oudere inwoners gevraagd worden wat zij vinden van de huidige situatie.
6. Sluit de gewenste situatie van de gemeenten aan op de gewenste situatie van de ouderen in zuidoost-Drenthe?
Met het antwoord op deze deelvraag zal blijken in hoeverre de aanpak van de gemeenten aansluit bij de wensen van de inwoners en of dit ook overeenkomt met de data uit de literatuur.

1.5 Opbouw onderzoek

Het onderzoek is opgebouwd uit drie fases. Allereerst een literatuuronderzoek naar de mogelijke voorzieningen die voor de oudere inwoners van belang zijn en de mogelijke factoren die de toegankelijkheid beïnvloeden. Aan de hand van deze bevindingen is een conceptueel model vormgegeven dat dient als basis voor het empirische onderzoek. In het empirische deel wordt eerst de huidige situatie in het onderzoeksgebied onderzocht aan de hand van de beschikbare literatuur. Vervolgens komen de oudere inwoners zelf aan bod in de vorm van een kwantitatief onderzoek, hoe ervaren zij het voorzieningsniveau en staat dit volgens hen onder druk. Als laatste zal een kwalitatieve deel volgen, hierin wordt in gesprek gegaan met een gemeente. Door deze opbouw kan (hopelijk) gekeken worden of het beeld van de oudere inwoners van het gebied gelijk is aan dat van de beleidsmakers en overheidsinstellingen en wat de aanpak van de gemeente is en wat deze bijdraagt. In figuur 2, is de opbouw van het onderzoek schematisch weergegeven.

In het hierop volgende hoofdstuk (hoofdstuk 2) zal wetenschappelijke literatuur worden behandeld waarop het onderzoek is gebaseerd, in de laatste paragraaf (§2.7) is de besproken literatuur verwerkt in een conceptueel raamwerk. Hoofdstuk 3 zal ingaan op de methodologie. Alvorens de analyse te bespreken zal in hoofdstuk 4 het onderzoeksgebied worden behandeld. In hoofdstukken 5 en 6 zal worden overgegaan naar de analyse van de empirische data waarbij deze wordt vergeleken met de in hoofdstuk 2 besproken literatuur. In hoofdstuk 7 zal de conclusie van dit onderzoek uiteengezet worden en tevens worden de onderzoeksvragen beantwoord.

Figuur 2. Schema opbouw onderzoek.

2. Theoretisch kader

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal literatuur met betrekking tot bevolgingskrimp en toegankelijkheid van voorzieningen behandeld worden. Dit zal als basis dienen voor het analyseren van het onderzoeksgebied. Hierin staan twee onderdelen centraal; de voorzieningen en de woonomgeving, in paragraaf 2.5 en 2.6 zullen deze verder worden behandeld. Eerst zal er ingegaan worden op de algemene processen in krimpgebieden §2.2, toegankelijkheid in krimpgebieden §2.3 en in §2.4 de toegankelijkheid voor ouderen in krimpgebieden. In de laatste paragraaf (2.7) zullen de bevindingen in een conceptueel raamwerk worden gezet.

Het blijven participeren in de samenleving wordt vaak genoemd als een belangrijke uitdaging tijdens het ouder worden (Lui et al., 2009). Hierin is de bereikbaarheid van voorzieningen niet de enige factor, de sociale integratie in een samenleving heeft ook een culturele en individuele component. Farrington en Farrington (2005) definiëren de toegankelijkheid als de mogelijkheid activiteiten en kansen te bereiken en hieraan deel te nemen *'the opportunity for people to engage with the normal activities of their society'* (Farrington & Farrington, 2005, p.2). Niet alleen de ruimtelijke toegankelijkheid maar ook sociale en culturele drempels moeten hierin meegenomen worden. Daarnaast spelen individuele sociale en economische verschillen zoals inkomen, opleidingsniveau en gezondheid een rol (Farrington & Farrington, 2005). De sociale verbondenheid is de laatste decennia veranderd. De grotere individuele mobiliteit, veranderende familierelaties, anoniemere relaties en migratiestromen hebben de maatschappij en hiermee ook de context van sociale verbondenheid complexer en individueler gemaakt (Walsh et al., 2012). De plattelandssamenleving wordt in toenemende mate vormgegeven door stedelijke sociale, economische en culturele perspectieven (Mahon et al., 2012). De vanzelfsprekendheid van een dorpsgemeenschap die vaak idyllisch wordt geschetst bestaat niet (meer), het is aan de individu om onderdeel uit te (gaan) maken van de maatschappij. De Nederlandse dorpen vormen hierop geen uitzondering (Gieling et al., 2017; Thissen, 2010). Een van de grootste knelpunten voor ouderen in plattelandsgebieden is dan ook de sociale isolatie (Giarchi, 2006; Goins et al., 2005; Walsh et al., 2012). De grootste veroorzaker hiervan is de bereikbaarheid van faciliteiten en gemeenschappen, het sociale aspect is dan ook verweven met (persoonlijke) mobiliteit (Walsh et al., 2012).

Het gebied wat centraal staat in deze scriptie bevindt zich in Noord-Nederland, het meeste rurale deel van Nederland, zowel op het gebied van inwonersdichtheid als in het beeld wat Nederlanders van Noord-Nederland hebben (Haartsen, 2002) Nederland is echter vanuit Europees oogpunt een sterk verstedelijkt land met een hoge bevolkingsdichtheid. Dit heeft invloed op het beeld van de gebieden en de afstanden tot stedelijke centra dat de inwoners hebben. De nationale context heeft veel invloed op de definitie van het rurale gebied en verstedelijking (Bijker et al., 2012; Gieling et al., 2017) Wat Nederlanders zien als platteland (met grote afstanden), is in de ogen van bijvoorbeeld een Italiaan sterk verstedelijkt met korte afstanden. Hospers (2010) geeft in zijn boek *Krimp!* aan dat krimp in de Nederlandse context niet te vergelijken is met uitgestrekte gebieden elders, de afstanden zijn in Nederland hiervoor te klein. Toch zijn er groepen die problemen kunnen ondervinden in het bereiken van voorzieningen (Thissen, 2010).

2.2 Processen in krimpgebieden

Bevolkingskrimp is een complex verschijnsel, een ‘wicked problem’, dit komt doordat verschillende processen elkaar versterken (Tietjen & Jørgensen, 2016). Gebieden met teruglopende bevolkingsaantallen, krimpgebieden, worden geassocieerd met negatieve ruimtelijke ontwikkelingen. Een krimpend inwonersaantal leidt vaak tot het verminderen en verdwijnen van voorzieningen en bij huishoudingsdaling ook tot lege verlaten woningen en verminderde waarde van het onroerend goed. Dit alles draagt bij aan een afname van de leefbaarheid in het gebied (Haartsen & Venhorst, 2010). Krimpgebieden hebben niet alleen te kampen met teruglopende bevolkingsaantallen, een belangrijke rol is weggelegd voor de veranderende bevolkingssamenstelling. Vergrijzing en selectieve migratiestromen spelen een belangrijke rol.

2.2.1 Migratiestromen

Niet iedere bevolkingscategorie reageert hetzelfde. Zo kan er bijvoorbeeld sprake zijn van selectief verhuisgedrag binnen bepaalde groepen (Davis et al., 2012; Rérat, 2014). De oudere bevolkingsgroep voelt vaker een grotere betrokkenheid bij de gemeenschap en is hierdoor minder geneigd te verhuizen (Corcoran et al., 2010; Davis et al., 2012).

De geboorteregio is echter minder van belang in vergelijking met vorige generaties. Voor opleiding en werk wordt er tegenwoordig vaker buiten de regio gezocht (Thissen et al., 2010). Voor jongeren kan het aantrekkelijk zijn om voor opleiding en werk weg te trekken uit het rurale gebied en zich in een stad te vestigen (Corcoran et al., 2010; Haartsen & Venhorst, 2010). Grote gebieden van het Europese platteland zien de jongeren vertrekken om buiten de regio een opleiding te volgen of werk te zoeken. Het volgen van hoger onderwijs hangt hiermee samen, iets wat wordt gezien als noodzakelijk voor de persoonlijke ontwikkeling. Veel van deze hoger opgeleiden zullen echter niet terugkeren naar plattelandsgebieden. Deze ‘terug migratie’ is niet voldoende om plattelandseconomie op niveau te houden (Corcoran et al., 2010; Stockdale, 2006).

Naast vertrekkende (jongere inwoners) zoeken juist andere bevolkingsgroepen het platteland op. Gezinnen die een landelijke leefstijl willen en hiervoor bereid zijn te forenzen naar stedelijke gebieden, of vijftigplussers die rurale gebieden opzoeken om te rentenieren (Gielsing, Vermeij et al., 2017; Stockdale, 2006; Thissen et al., 2010). De dorpen op het platteland hebben zich ontwikkeld tot woondorpen waarbij voor andere functies als werken en winkelen buiten de regio afgereisd moet worden (Gielsing et al., 2017; Thissen, 2010).

2.2.2 Vergrijzing

De grootste uitdaging op dit moment voor de Europese unie is de vergrijzende bevolking. De levensverwachting is in de twintigste eeuw enorm toegenomen. Naast deze toegenomen levensverwachting zijn de geboortecijfers afgenomen (Marešová et al., 2015). Dit houdt in dat er relatief steeds meer ouderen komen, de jongere generaties ‘groeien’ niet mee. De geboortegolf na de tweede wereldoorlog speelt hier een grote rol in, deze ‘Baby Boomers’ bereiken de pensioengerechtigde leeftijd, wat voor een grote toename in gepensioneerden zal zorgen (Marešová et al., 2015). Relatief veel ouderen wonen op het platteland, de vergrijzing heeft hier dan ook de grootste impact. De plattelandsgebieden in Nederland vormen hierop geen uitzondering (Steenbekkers et al., 2006). Dat de bevolking steeds ouder wordt vraagt volgens Marešová et al. (2015) om aanpassingen op zowel individueel als op maatschappelijk niveau.

Zo zien ze problemen ontstaan door een in verhouding krimpende beroepsbevolking en in de financiering van de zorg voor ouderen. In de tabel 1 is de volledige lijst met negatieve economische gevolgen van Marešová et al. opgenomen.

Tabel 1. Negatieve economische effecten van een vergrijzende populatie.

- spaargelden voor pensioenen kunnen investeringen beperken
- ontstaan tekorten in beroepsbevolking
- chronische en degeneratieve ziekten
- verhoging van belastingen
- hogere overheidsuitgaven aan gezondheidszorg en pensioenen

(Marešová et al., 2015 p. 535)

Deze negatieve economische gevolgen zijn gekoppeld aan de veranderende omvang van de werkzame bevolking en aan de grotere afhankelijkheid van de gezondheidszorg en ondersteuning. Er zal meer gevraagd worden van de Europese gezondheidszorg door de grotere groep senioren die gebruik maken van de zorg (Marešová et al., 2015). Naast de bevolkingsverschuivingen zijn er nog andere processen die de situatie in krimpgebieden beïnvloeden.

2.3 Toegankelijkheid in krimpgebieden

De voorzieningen in het rurale gebied hebben te kampen met een aantal factoren en zijn aan een aantal processen onderhevig die de toegankelijkheid beïnvloeden. Allereerst de mobiliteit, het grootste obstakel in de bereikbaarheid van voorzieningen voor ouderen (Higgs & White, 1997). Daarnaast heeft de opkomst van de computer veel veranderd. De oudere bevolking is hierin echter een achterblijvende groep (Lameijer et al., 2017). Bij de voorzieningen hebben processen als digitalisering invloed op de toegankelijkheid. De veranderende rol van de overheid en de schaalvergroting zullen hieronder worden behandeld.

2.3.1 Mobiliteit

De individuele transportmogelijkheden hebben de maatschappij gevormd tot een hypermobiele samenleving. Dit is ook terug te zien in de sociale en recreatieve netwerken van de huidige (oudere) generatie, deze strekken zich uit over een groter geografisch gebied in vergelijking met vorige generaties. Persoonlijke netwerken zijn veranderd van lokale naar regionale schaal (Gieling, 2018). Veel van de 65 plussers in de westerse wereld zijn gewend geraakt aan het gebruik van de auto, de leefstijl is hierop aangepast (Alsnih & Hensher, 2003). Mobiel zijn heeft een positieve relatie met fysieke arbeid en beweging, sociale contacten en mentale gezondheid, daarnaast levert regelmatig reizen een hogere waardering voor het leven op (Tsunoda et al., 2015). Het opgeven van het autorijden is voor de meeste ouderen een grote stap (Musselwhite, 2010). Training in het stoppen met autorijden kan een waardevolle bijdrage zijn, niet alleen het verstrekken van informatie over vervoermogelijkheden maar ook hulp met gebruik van de transportsystemen.

Hierbij moet wel een kanttekening geplaatst worden. Cui et al. (2017) geven aan dat in dunbevolkte gebieden (plattelandsgebieden) oudere inwoners eerder afhankelijk zijn van de auto. Het is onwaarschijnlijk dat ouderen gebruik gaan maken van openbare vervoersmiddelen als ze dit eerder (tijdens het werkzame leven) niet gebruikten (Cui et al., 2017). Doordat individuele transport voor meer mensen toegankelijk is geworden, is de maatschappij ook afgestemd op deze individuele mobiliteit. Om toegang te verkrijgen tot vitale diensten en om te kunnen bijdragen aan de maatschappij is deze mobiliteit bijna een vereiste (Mackett, 2015; Musselwhite, 2010). De grootste mobiliteitsbarrière voor ouderen is niet gerelateerd aan de eigen mogelijkheden maar aan het transportsysteem en omgevingsaspecten (Mackett, 2015) Inwoners met grote individuele mobiliteit

zijn minder afhankelijk van de voorzieningen in het eigen dorp, hierdoor kan er meer gezocht worden naar voorzieningen die aansluiten bij de persoonlijke situatie (Gieling et al., 2017). Dit principe van keuzevrijheid geldt niet alleen meer in verstedelijkte gebieden maar door de grote individuele mobiliteit ook in de plattelandsgebieden.

2.3.2 Digitale tweedeling

Het gebruik van internet is in de afgelopen decennium 'geëxplodeerd' (Burholt & Dobbs, 2012; Elms et al., 2016). Computers geven toegang aan informatie, bieden toegang tot entertainment en kunnen faciliteren in communicatie met vrienden en familie (Carpenter & Buday, 2007). Daarnaast hebben fysieke winkels concurrentie gekregen van online verkopers die zonder een 'A locatie' dezelfde afzetmarkt aanboren. Internet speelt in toenemende mate een rol in het winkelgedrag. De 'digitale revolutie' zet niet alleen de traditionele afzetmarkt onder druk maar tegelijkertijd ook de gebruiker. Er ontstaat een tweedeling tussen mensen met toegang tot het internet en mensen zonder deze toegang (Meijer, 2015). Rogers noemt deze ouderen toepasselijk 'laggards', de laatsten binnen een maatschappij die een innovatie omarmen (Rogers, 2010 p. 265) Een vergrijzende bevolking is minder dynamisch en kan minder goed anticiperen op de nieuwe technologische innovaties, veel ouderen hebben dan ook niet de beschikking over internettoegang en missen de kennis om er gebruik van te maken (Lameijer et al., 2017; Marešová et al., 2015). Vele verschillende bedrijfstakken zoals overheden, vervoermaatschappijen en de bankensector maken tegenwoordig gebruik van het internet en zijn niet (meer) afgestemd op de 'laggards' (Burholt & Dobbs, 2012; Carpenter & Buday, 2007). Het gebruik van een computer en internet loopt bij ouderen ver achter in vergelijking met jongere leeftijdsgroepen, toch is het internetgebruik ook bij ouderen een haast essentieel onderdeel in het dagelijks leven (Loipha, 2014). Oudere computergebruikers hebben in vergelijking met 'laggards' een uitgebreider sociaal netwerk en hierdoor ook meer toegang tot ondersteuning. Plattelandsgebieden lopen echter achter met betrekking tot de ontwikkeling van digitale toegankelijkheid. De telecom maatschappijen voorzien de plattelandsgebieden niet van snelle breedbandnetwerken. Lokale initiatieven al dan niet met ondersteuning vanuit de (lokale) overheid, zetten zich in om toch dergelijke netwerken aangelegd te krijgen. In de praktijk blijkt dit echter lastig, standaard overheidsprocedures en tegenwerkende marktpartijen belemmeren de initiatieven (Salemink & Strijker, 2016).

2.3.3 Schaalvergroting

Schaalvergroting vindt op meerdere niveaus plaats, allereerst het niveau van de maatschappij. Deze is veranderd van een industriële maatschappij naar een informatie maatschappij. Castells (2011) gaf in zijn boek 'The rise of the Network society' aan dat; de komst van een wereldwijde financiële markt en een wereldwijd computernetwerk hebben gezorgd voor een netwerksamenleving. Deze wereldwijde markt heeft echter niet overal dezelfde impact gehad. Globalisatie werkt ongelijk. De globale handel centreert zich over het algemeen in bestaande hotspots in (grote) steden, waar bestaande partijen de globale-lokale connectie vormgeven. (Giarchi, 2006). De rurale gebieden krijgen bij het proces van globalisatie in de meeste gevallen geen of nauwelijks kansen. De rurale gebieden zijn afhankelijk van de connectie met steden om ten volle te kunnen profiteren van de kansen (Giarchi, 2006). Deze connectie wordt mogelijk gemaakt door de toegenomen individuele mobiliteit en de individuele keuzevrijheid die hiermee verband houdt. De consument is gewend geraakt aan de grote verscheidenheid aan producten en verwacht deze te vinden in de winkels (Mick et al., 2004). De vraag naar dit grotere assortiment en dit tegen scherpere prijzen heeft impact gehad op de organisatie structuur van winkels. Inwoners met grote individuele mobiliteit zijn minder afhankelijk van de voorzieningen in het eigen dorp, hierdoor kan er meer gezocht worden naar voorzieningen die aansluiten bij de persoonlijke situatie (Gieling et al., 2017). Dit principe van keuzevrijheid geldt niet alleen meer in verstedelijkte gebieden maar door de grote individuele mobiliteit ook in de

plattelandsgebieden. Dit ten koste van specialistische winkels als slaggers en groentezaken. De kleine winkels in wijken en dorpen hebben vaak de 'slag' verloren met de grote winkelcentra en grote winkelketens (Rotem-Mindali, 2012).

2.3.4 Rol van de overheid

De wijze van faciliteren door de overheid van (publieke) voorzieningen is in de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. De privatisering van publieke voorzieningen en een meer markt/winst georiënteerde blik van de overheid heeft geresulteerd in het sluiten en minimaliseren van onrendabele onderdelen (Warner & Hefetz, 2003). Rurale gebieden worden door deze veranderingen getroffen. Publieke voorzieningen zoals scholen, gezondheidszorg en openbaar vervoer worden uitgedaagd door neoliberale hervormingen. Instanties als banken, elektriciteitsbedrijven en kabelmaatschappijen zien de invloed van de overheid afnemen. Doormiddel van deze hervormingen en marktwerking zijn de bedrijfsrisico's verplaatst van de overheid naar de gebruiker. Deze overgang van welvaartstaat naar participatiesamenleving is in Nederland ook bezig. Doormiddel van vrijwilligerswerk wordt er van de bevolking verwacht dat er voor ouderen en mindervaliden gezorgd wordt, taken die in het verleden tot het takenpakket van de overheid behoorden (Verhoeven & Tonkens, 2013). De beleidsmakers verwachten in meerdere mate dat de inwoners zich inzetten doormiddel van burgerparticipatie voor het leefbaar houden van de eigen woonomgeving (Gieling & Haartsen, 2017). Dit speelt niet alleen in rurale gebieden maar door de geografische hindernissen (zoals grotere afstanden) en kleinere afzetmarkt (minder mensen) komt het meer voor en is de impact groter in rurale gebieden (Woods, 2006).

2.4 Ouderen in krimpgebieden

2.4.1 'Lifetime neighbourhoods' 'age-friendly' 'active ageing'

Ouderen stellen andere eisen aan de woonomgeving dan jongeren. Werkgelegenheid kan bijvoorbeeld minder van belang zijn, maar toegankelijk kan door een verminderde mobiliteit een belangrijkere rol gaan spelen. Mensen met een beperkte mobiliteit of met grotere/bijzondere behoeften worden het hardst getroffen bij deze mogelijke gevolgen van bevolkingskrimp. Ouderen horen bij deze groep die eerder de gevolgen van krimp ervaart (Burholt & Dobbs, 2012). De vraag die hieruit volgt is; hoe een gebied met teruglopende bevolkingsaantallen ook voor kwetsbare groepen leefbaar gehouden kan worden.

De Wereldgezondheidsorganisatie (World Health Organisation) publiceerde in 2002 het Active Ageing framework. Dit raamwerk is opgebouwd rondom 3 pilaren, gezondheid, participatie en veiligheid, hiermee wordt geprobeerd het 'active ageing' (actief blijven tijdens het ouder worden) te promoten (Steels, 2015). De discussie over het voldoen van de behoeften van de ouder wordende bevolking is in de afgelopen jaren sterk toegenomen, waarbij het 'ageing in place', het ouder worden op de huidige plaats, wordt gezien als beleidsdoel. Op deze manier kan de oudere bevolking zo lang mogelijk deel uit maken van haar eigen gemeenschap, dit mogelijk maken is echter niet eenvoudig. De grotere mobiliteit van de bevolking heeft een eenzijdiger gebruik van het rurale gebied mogelijk gemaakt. Werk en winkelgebieden zijn gescheiden geraakt van de woonfuncties (Lowe & Ward, 2009; Thissen, 2010). Door de toenemende gezondheid van de bevolking en stijgende levensverwachting zijn de meeste ouderen in staat zelfstandig te blijven wonen tot zeer hoge leeftijd (Oswald & Wahl, 2004). Passende woonmogelijkheden vormen een extra hindernis. Volgens Buffel et al. (2012) ondervinden mensen ouder dan 75 sneller en meer de beperkingen van de woonomgeving. In een onderzoek over ouderen op het Europese platteland kwam het punt woonomstandigheden ook naar voor als mogelijk knelpunt (Giarchi, 2006; Oswald & Wahl, 2004). De key features die Lui et. al. hebben geïdentificeerd in de onderzochte literatuur zijn onder te verdelen in fysieke en sociale aspecten. De volledige tabel van Lui et al. is opgenomen in tabel 2 op de volgende pagina.

Tabel 2. De “key features” van beleidsplannen ter bevordering van oudere inwoners

Belangrijke kenmerken van een leeftijdsvriendelijke gemeenschap genoemd door de modellen						
Fysieke infrastructuur	Age-friendly city (World Health Organisation)	Lifetime Neighbourhood (department for communities & Local Government, UK)	Livable community (American Association of Retired Persons)	Livable community (National Association of Area Agencies on Aging, USA)	Elder-friendly community (University of Calgary, Canada)	Elder-friendly community (The AdvantAge initiative, USA)
	Buitenruimten en gebouwen	Bebouwde omgeving	Land gebruik	Planning en zoning		
	Transport	-	Transport en mobiliteit	Transport	mobiliteit	Maximalisatie onafhankelijkheid
	Huisvesting	Huisvesting	Huisvesting	Huisvesting	-	-
	Communicatie en informatie	-	Participatie en communicatie	-	Toegankelijkheid van informatie en diensten	-
Sociale omgeving	Sociale participatie	Sociale verbondenheid	-	-	Onafhankelijk blijven en betrokken blijven bij activiteiten	Maatschappelijk en sociaal betrokken zijn
	Respect en sociale verbondenheid	Sociale verbondenheid	-	Openbare veiligheid	Gerespecteerd worden	Basis behoeften worden
	participatie en werkgelegenheid	-	Maatschappelijk en sociaal betrokken zijn	Cultuur en blijven leren	Financiële zekerheid (persoonlijke) veiligheid	Maatschappelijk en sociaal betrokken zijn
	-	Innovaties	Leiderschap	-	Maatschappelijke ontwikkelingen	-

(Lui et al., 2009 p. 118).

Het aanpassen van de woonomgeving op de situatie van ouderen kan bijdragen aan een hoger welzijnsniveau. Onvrijwillige veranderingen kunnen zorgen voor een hogere sterftekans, slechtere algehele gezondheid en verminderde levensvoldoening (Kahana et al., 2003; Oswald & Wahl, 2004). Verschillende landen in Azië maar ook de Verenigde Staten, Canada en landen in Europa waaronder Nederland maken beleidsplannen om te kunnen voldoen aan de behoeften van ouderen (Abbas & Saruwono, 2012; Glasgow & Brown, 2012; Waverijn et al., 2017). Termen als ‘Lifetime Neighbourhood’ (buurt voor het leven) ‘Age friendly’ (leeftijdsvriendelijk) ‘active ageing’ (actief blijven tijdens het ouder worden) worden aan dergelijke plannen gehangen. Lui et. al. (2009) hebben de verschillende manieren waarop wordt omgegaan met vergrijzende bevolking onderzocht aan de hand van een literatuurstudie.

2.4.2 Onderliggende factoren voor de woonomgeving

De situatie van de veranderde woonomgeving werd ook herkend door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) die in 2006 begon met een onderzoek naar vereisten voor geschikte woonomgevingen om oud in te worden. Dit heeft geleid tot een checklist die veel meer aspecten behandelt, aan de hand hiervan wordt de geschiktheid van steden voor ouderen beoordeeld (Buffel et al., 2012). In deze lijst wordt onder andere de beschikbaarheid van woonmogelijkheden in de regio genoemd als factor voor de geschiktheid van de woonomgeving. Ouderen hebben vaak een diepe verbinding met de plaats waar ze lange tijd hebben gewoond (Davis et al., 2012).

De toegankelijkheid die door Oswald en Wahl (2004) werd genoemd is ook door de WHO opgenomen, in de checklist is dit punt aangeduid als een passende indeling van ruimten en voldoende bewegingsvrijheid. In tabel 3, hieronder ingevoegd, zijn alle genoemde punten door de WHO met betrekking tot het onderdeel woonomgeving opgenomen.

Tabel 3. Checklist van essentiële kenmerken in “Age-friendly” steden.

Onderdeel woonomgeving.

- Voldoende en betaalbare huisvesting in gebieden nabij voorzieningen en de maatschappij.
- Voldoende en betaalbare ondersteuning.
- De huizen zijn goed geconstrueerd.
- Indeling van de ruimten zorgt voor voldoende bewegingsruimte.
- Aanpassingen om in de behoeften van ouderen te voorzien zijn mogelijk.
- Voldoende en betaalbare woningen voor zwakke en mindervalide ouderen in de regio, met benodigde ondersteuning en faciliteiten.

(Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), 2007 p. 2)

De WHO heeft zich voornamelijk gericht op de woning en woonsituatie. Een goede aanvulling hierop is het onderzoek van Giarchi. Giarchi (2006) behandelt in zijn artikel *‘Older people ‘on the edge’ in the countryside of Europe’* de voorzieningen die in het rurale gebied knelpunten kunnen opleveren voor ouderen. De genoemde knelpunten hangen samen met de mate van verstedelijking. In de gebieden nabij steden is het bereiken van de benodigde voorzieningen voor ouderen over het algemeen eenvoudiger in vergelijking met afgelegen gebieden en geïsoleerde gemeenschappen. De verbinding met steden levert een hoger serviceniveau en onder andere meer mogelijkheden voor (vrijwilligers)werk voor ouderen (Giarchi, 2006).

De impact van de verschillende knelpunten die Giarchi (2006) noemt hangt af van de mate van verstedelijking. De genoemde factoren kunnen echter zowel in nabij stedelijke gebieden spelen als in geïsoleerde gebieden. Als basis voor zijn bevindingen wordt een aantal studies van het Britse platteland gebruikt. Een van de knelpunten is de bereikbaarheid van supermarkten en andere winkels. Een lager inkomen en slechtere woonomstandigheden worden ook genoemd. Gezondheidszorg is ook een knelpunt in rurale gebieden, niet allen de toegang tot de zorg maar ook de financieren van de (thuis)zorg voor zwakken en ouderen (Giarchi, 2006). Om de voorzieningen te bereiken moet in het rurale gebied vaak grote afstanden overbruggt worden in vergelijking met stedelijke gebieden. Mobiliteit speelt hierin een grote rol (Kahana et al., 2003; Musselwhite et al., 2015). Transportmogelijkheden werden ook door Giarchi (2006) genoemd als een knelpunt voor rurale ouderen in Europa. De opsomming van de zeven knelpunten is op de volgende pagina opgenomen in tabel 4.

Tabel 4. Factoren in de achteruitgang van plattelandsgebieden.

1. **Lager gemiddeld inkomen** (Simmons, 1997; Chapman et al., 1998; Countryside agency, 2005; Lowe, 2004).
2. **Te weinig voorzieningen en diensten** (Champion and Watkins, 1991; Barnett, 1999; Lowe, 2003).
3. **Slechte woningcondities** (Phillips and Williams, 1984; Shucksmith, 1991; Gummer, 1999; Giarchi, 2002; Herklots, 2004).
4. **Onvoldoende transportmogelijkheden** (Joseph and Phillips, 1984; Giarchi, 1990; Bell and Cloke, 1991; Help the Aged and RDC, 1996; Wiggans and Hillman, 1998).
5. **Onvoldoende gezondheids- en maatschappelijke voorzieningen** (Joseph and Phillips, 1984; Giarchi, 1990; Fernández-Ballesteros an Caprara, 2003; Asthana et al., 2003; BMA Boad of science, 2005).
6. **Toegenomen last in het zorgen voor kwetsbare, oudere en geïsoleerde inwoners.** (Wenger, 1984; Scharf and Wenger, 2000; Wenger, 2001; Scharf, 2001).
7. **Te kort aan verenigingen, onderwijs en informatievoorzieningen** (Giarchi, 1990; Simmons, 1997; Age Concern, 1998).

(Giarchi, 2006 p. 708).

Marcellini et al. (2007) hebben in Italië onderzoek gedaan naar de verschillen tussen ouderen in urbane en rurale gebieden. In dit onderzoek is ook de belangrijkheid van verschillende voorzieningen onderzocht. De supermarkt werd door de ouderen uit plattelandsgebieden aangemerkt als belangrijkste voorziening. Na de supermarkt werden apotheek en huisarts genoemd (Marcellini et al., 2007). Toegang tot bankfilialen werd minder vaak genoemd maar werd desalniettemin aangemerkt als belangrijk. De complete tabel van het onderzoek van Marcellini et al. is opgenomen in bijlage 1. Het onderzoek van Marcellini et al. geeft dezelfde belangrijke voorzieningen als het onderzoek van Giarchi hierin werden ook zowel de toegang tot winkels als de toegang tot gezondheidszorg genoemd.

Alles laatste onderzoek, het onderzoek van Kahana et al. (2003) ook zij hebben onderzoek gedaan naar de woonomgeving van ouderen. Zij kwamen tot soort gelijke conclusies als Giarchi (2006). Ouderen zien vaak een beperkte keus in woonmogelijkheden, vooral bij een teruglopende mobiliteit. Naast de persoonlijke voorkeuren geven zij aan dat de karakteristieken van de woonomgeving een grote rol spelen. Niet alleen de woning zelf maar ook de nabije omgeving, zoals de buurt en de gemeenschap. De karakteristieken van de omgeving spelen een grotere rol in de levensvoldoening dan de individuele woningen (Kahana et al., 2003). Kahana et al. hebben de woonomgeving onderverdeeld in vier onderdelen.

Fysieke voorzieningen en esthetiek.

Hieronder wordt bedoeld de fysieke staat van de woningen, niet alleen of de eigen woning goed onderhouden is, maar ook de staat van de rest van de wijk of buurt. De wijze waarop de buurt is ingericht telt hierbij ook mee. De aanwezigheid van openbaar groen, ontmoetingsplekken en is er gedacht aan bankjes voor ouderen (Kahana et al., 2003).

Veiligheid

Een belangrijk punt voor de woonomgeving voor ouderen (Kahana et al., 2003). In de woning kan hierbij gedacht worden aan toegankelijkheid met hulpmiddelen. Buiten de woning moet naast criminaliteit ook gedacht worden aan onder andere de veiligheid in het verkeer, zoals trottoirs en zebrapaden.

Rust en stimulatie

De woonomgeving voor ouderen moet aansluiten bij de fysieke en cognitieve mogelijkheden van de inwoners. De woonomgeving moet activiteiten en contact met de gemeenschap stimuleren maar ook mogelijkheden bieden voor ontspanning (Kahana et al., 2003).

Voorzieningen

Kahana et al. (2003) geven aan dat de voorzieningen als winkels voor ouderen bereikbaar moeten zijn. Vooral op het moment dat de mobiliteit van de ouderen terugloopt.

2.4.3 De voorzieningen en de woonomgeving

De in de onderzoeken genoemde punten kunnen worden onderverdeeld in twee belangrijke categorieën voor ouderen. Als eerste de toegankelijkheid van voorzieningen die door ouderen als belangrijk worden aangemerkt. Daarnaast ook de woonomgeving, met passende woningen en toegankelijke omgeving, ook bij verminderde mobiliteit.

2.5 De voorzieningen

Mensen met voldoende mobiliteit kunnen voorzieningen als winkels elders zoeken of doormiddel van technologische hulpmiddelen vanuit huis zaken regelen. Ouderen hebben hier vaak moeite mee (vanwege beperkte mobiliteit en het ontbreken van de kennis voor de technologische hulpmiddelen). Door het geringe bevolkingsaantal is er een beperkte economische basis voor het behouden en realiseren van voorzieningen. Vooral in de gezondheidssector is het in het rurale gebied moeilijker om de juiste zorg te vinden (Bull et al., 2001). De onafhankelijkheid van ouderen komt hierdoor in het gedrang (Burholt & Dobbs, 2012; Cook et al., 2007; Marcellini et al., 2007). Naast de hoofdfuncties hebben voorzieningen nog secundaire functies (Woods, 2006). De dorpsvoorzieningen vormen volgens Woods het hart van de gemeenschap. Dorpsvoorzieningen zijn de plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten en daardoor zorgen voor sociale verbondenheid (Hidalgo & Hernandez, 2001). De band met een dorp wordt dus ook beïnvloed door deze voorzieningen. De wijze waarop deze verbondenheid met een dorp ontstaat wordt echter betwist. De tijd dat je doorbrengt in een plaats (bijvoorbeeld de plaats waar je opgroeit) kan zorgen voor een hechte band. Andere onderzoeken geven echter aan dat ook "nieuwe" inwoners een hechte band kunnen hebben met een dorp, juist omdat ze bewust gekozen hebben voor een leven in een bepaald dorp. De beschikbare dorpsvoorzieningen spelen hierbij een grote rol (Zwiers et al., 2016). De spontane interacties die plaatsvinden bij dergelijke dorpsfaciliteiten dragen bij aan de verbondenheid met de dorpsgemeenschap. Lokale ontmoetingsplaatsen worden gezien als noodzakelijke voorzieningen voor sociale cohesie (Gieling et al., 2017). Door het wegvallen van voorzieningen zullen inwoners voor deze secundaire functies andere plaatsen zoeken, waardoor de leefbaarheid van het gebied nog verder terug kan lopen.

Supermarkt

In de onderzoeken van Giarchi (2006) en Marcellini et al. (2007) kwam de supermarkt naar voren als belangrijkste voorziening. Bij het zelfstandig kunnen voorzien in het levensonderhoud is toegang tot een supermarkt belangrijk. Ook Leighton en Seaman (1997) onderschrijven het belang van de supermarkt, de gepensioneerde is vanwege een lagere mobiliteit aangewezen op de supermarkt in de regio. Met de komst van de auto is individueel transport, over grote afstanden, toegankelijk geworden voor een grotere groep mensen (Briesch et al., 2009; Giarchi, 2006; Musselwhite et al., 2015).

Er moet echter wel rekening gehouden worden met de Nederlandse context, toegankelijkheid tot voorzieningen vormen geen probleem voor het grootste gedeelte van de bevolking (Steenbekkers & Vermeij, 2013). Doormiddel van de auto zijn voorzieningen over het algemeen goed bereikbaar (Gieling et al., 2017).

Waar vroeger de plaatselijke supermarkt de aangewezen plaats was om de levensmiddelen te halen is er afgelopen decennia veel veranderd. De plattelandswinkels hebben het moeilijker gekregen om te blijven bestaan. Ouderen met een beperkte mobiliteit zijn echter vaak afhankelijk van deze plaatselijke winkels. De toegenomen mobiliteit is dan ook het eerste proces dat de rurale winkels bedreigt.

Gezondheidszorg

Gezondheidszorg is voor ouderen een belangrijk onderdeel, naar mate de leeftijd toeneemt, neemt deze behoefte ook toe. Volgens de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) zijn de uitgaven aan gezondheidszorg drie en vijf keer hoger bij 65-plussers in vergelijking met mensen onder de 65 (Marešová et al., 2015). In vergelijking met de stedelijke context is de rurale bevolking meer op zichzelf aangewezen en heeft hierdoor een groter gevoel van zelfredzaamheid, hierdoor zal er in vergelijking met stedelingen langer gewacht worden met het inschakelen van hulp van buitenaf (Bull et al., 2001). In het onderzoek van Marcellini et al. (2007) is gezondheidszorg ook vaak genoemd in de vorm van apotheek en huisarts. Giarchi (2006) noemt de schaarste van gezondheidszorg in rurale gebieden. Eén van de pijlers van het WHO raamwerk is ook gezondheid (Steels, 2015). Bij de door Lui et al. (2009) genoemde 'ageing in place' wordt zorg ook als belangrijke factor gegeven.

Bankfiliaal

Het interessante van de banken is de omgang met klanten, er is in de afgelopen jaren veel veranderd met de komst van het internetbankieren. In de onderzoeken komt toegang tot de bank niet zo zeer naar voren. Voor banken is onlinebankieren de goedkoopste methode om services aan de klanten te bieden (Pikkarainen et al., 2004). In het afgelopen decennium heeft online bankieren veel veranderd in de manier waarop bankzaken geregeld worden. In veel rurale gebieden zijn bankklokken gesloten, dit zorgt ervoor dat het bezoeken van een bankfiliaal of zelfs een pinautomaat grotere inspanningen vereist. De rurale bevolking is hierdoor in grotere mate aangewezen op digitaal contact met de bank. De laggards, zonder toegang tot internet lopen hierin tegen problemen aan. Voor ouderen kunnen hier problemen ontstaan, er bestaat een negatief verband tussen leeftijd en acceptatie van internetbankieren (Laukkanen et al., 2007). Volgens Laukkanen et al. (2007) wordt dit negatieve verband veroorzaakt door een lager acceptatieniveau van nieuwe technologieën en een negatieve opstelling ten opzichte van internetbankieren (Arenas-Gaitan et al., 2015).

2.6 De woonomgeving

Naast de voorzieningen wordt ook de woonomgeving genoemd als belangrijk onderdeel.

Geschikte woonmogelijkheden

Voor ouderen moet voldoende en betaalbare huisvesting aanwezig zijn, zodat ook ouderen met een verminderde mobiliteit zolang mogelijk binnen de eigen gemeenschap kunnen blijven wonen. Aangepaste woningen, seniorenwoningen en verzorgingstehuizen zijn vormen waarbij de gezondheid en de 'quality of life' vergroot en behouden kan worden. Een passende woonvorm en huisvesting zorgt voor een behoud van de maximale zelfredzaamheid (Oswald & Wahl, 2004). Nederland heeft mede door het uitgebreide sociale woningstelsel een goede reputatie op het gebied van de kwaliteit van woningen (Priemus, 2001). Het knelpunt van constructie en bouwkwaliteit van de woningen is in Nederland een minder groot probleem. In landen met een minder uitgebreid sociaal stelsel speelt bouwkwaliteit een grotere rol (Priemus, 2001).

Passende omgeving

Naast de woonmogelijkheden speelt de omgeving mogelijk een nog grotere rol. Kahana et al. (2003) maakt het onderscheid tussen de micro-omgeving van de woning en de buurt en wijk. Beide moeten aansluiten bij de situatie van de ouderen (Lui et al., 2009; Steels, 2015). De omgeving moet veilig zijn voor de ouderen, hierbij valt te denken aan de toegankelijkheid met hulpmiddelen als rollators. Het maximaliseren van de zelfstandigheid staat ook hier weer centraal.

Participatiemogelijkheden

De gemeenschap moet bereikbaar zijn voor ouderen. Het onderzoek van Kahana et al. (2003) spreekt over de stimulansen die de omgeving moet bieden. Naast de woningen in de nabije omgeving, is de rest van de (bebouwde) omgeving hier ook van invloed op. Het Active Ageing Framework van de WHO benoemt de gemeenschap onder participatie (Steels, 2015). Sociale isolatie is een dan ook het grootste knelpunt van rurale ouderen. Het bereikbaar houden van de gemeenschap is de eerste stap in het verminderen van sociale isolatie (Giarchi, 2006).

2.7 Conceptueel raamwerk

Hieronder is het conceptuele raamwerk weergegeven, hierin zijn de processen in krimpgebieden uit 2.1, de toegankelijkheid van voorzieningen 2.2, de woonomgeving voor ouderen 2.4 en de voorzieningen voor ouderen 2.5 verwerkt. Wat uit het raamwerk naar voren komt zijn de vele connecties tussen deze onderdelen. Centraal staat de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen. Deze toegankelijkheid is afhankelijk van de hierboven beschreven factoren. Zo is individuele mobiliteit één van factoren die de situatie van de oudere bepaald. De bevolkingskrimp, selectieve migratiestromen en vergrijzing zijn processen in krimpgebieden die invloed uitoefenen op alle andere onderdelen, vandaar dat dit in het raamwerk als achtergrond is opgenomen. Omgevingsaspecten en de aanwezigheid van voorzieningen beïnvloeden direct de toegankelijkheid van voorzieningen. In bijlage 2 is het conceptueel raamwerk opgenomen waarin de gebruikte referenties zijn opgenomen.

Figuur 3. Conceptueel raamwerk.

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksmethoden

De ouderen in krimpregio Zuidoost Drenthe staan centraal in deze scriptie. Voor de analyse van het onderzoeksgebied is gekozen voor een gecombineerde aanpak tussen een kwantitatief en een kwalitatief deel. De beeldvorming van de ouderen in het gebied is onderzocht doormiddel van enquêtes. Deze methode is geschikt om informatie over karakteristieken, ervaringen en gewoonten te verzamelen (McLafferty, 2010). In de afgenomen enquêtes zijn vragen verwerkt met betrekking tot de onderdelen die naar voren kwamen in het theoretische deel. De gebruikte vragenlijst is opgenomen in de bijlagen (bijlage 3). Naast het afnemen van enquêtes onder ouderen zijn er ook vragen aan de gemeente gesteld. De gemeente Coevorden is hiervoor geselecteerd als case studie. Waar de vragenlijsten zorgen voor kwantitatieve data, is voor de gemeenten een kwalitatieve methode gebruikt, in hoofdstukken 5 en 6 wordt hier verder op ingegaan.

3.2 Onderzoek per deelvraag

In hoeverre is de bevolkingssamenstelling in de Drentse krimpgebieden de afgelopen jaren veranderd en wat zijn de verwachtingen voor de toekomst?

De bevolkingssamenstelling zal aan de hand van de beschikbare literatuur worden onderzocht. In hoofdstuk 4 zal deze deelvraag worden beantwoord. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft regionale cijfers beschikbaar en provincie Drenthe heeft bevolkingsprognoses gepubliceerd met nuttige data voor het beantwoorden van deze deelvraag.

Welke factoren beïnvloeden de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen?

Deelvraag 2 wordt beantwoord aan de hand van een literatuurstudie en het kwantitatieve onderzoek in het onderzoeksgebied. De factoren voor toegankelijkheid zijn in hoofdstuk 2 behandeld aan de hand van de literatuur. In de enquête zijn vragen opgenomen om te onderzoeken of dezelfde factoren ook in het onderzoeksgebied spelen.

Welke voorzieningen zijn van belang voor ouderen?

In hoofdstuk 2 zijn de belangrijkste voorzieningen voor ouderen zoals deze uit de literatuur naar voren komen behandeld. De ouderen in het onderzoeksgebied zullen doormiddel van enquêtes gevraagd vragen naar hun belang.

Welk niveau van voorzieningen willen de gemeenten realiseren/behouden en hoe wordt dit georganiseerd?

Om de werkwijze van de gemeenten in het onderzoeksgebied te kunnen doorgronden zullen de beschikbare (beleids)documenten worden geanalyseerd. Verder zullen er interviews worden afgenomen waar deze deelvraag centraal staat.

Wat vinden de oudere inwoners van het huidige voorzieningsniveau?

In hoeverre het aanbod van voorzieningen aansluit bij de behoefte is onderzocht aan de hand van de afgenomen enquêtes. De gebruikte vragenlijst is opgenomen in bijlage 3, de gevonden literatuur opgenomen in hoofdstuk 2 is hierin als basis gebruikt.

Sluit de gewenste situatie van de gemeenten aan bij de gewenste situatie van de ouderen in zuidoost-Drenthe?

De uitkomsten van de enquêtes en van de interviews zullen in deze deelvraag worden gecombineerd. Data uit de enquêtes geeft inzicht in situatie van ouderen. De interviews geven het beeld van de gemeenten.

3.3 Dataverzameling

Zoals al genoemd is in paragraaf 1.5 is het empirische deel opgebouwd uit twee delen, een kwantitatief deel en een kwalitatief deel. In het kwantitatieve deel, is doormidden van enquêtes naar de situatie van ouderen is gevraagd. Het kwalitatieve deel bestaat uit een interview met de gemeente Coevorden, over de rol die zij spelen in het toegankelijk houden van de voorzieningen.

Enquêtes

De wijze van het afnemen van de enquêtes moet worden afgestemd op de doelgroep. Ouderen zijn over het algemeen minder actief met de computer. Het verspreiden van de enquêtes via bijvoorbeeld het internet zou hierdoor mogelijk kunnen leiden tot bias en een laag responspercentage. Om dit te voorkomen is er gekozen voor een persoonlijke benadering.

Er is contact gezocht met verenigingen en welzijnsinstellingen binnen de vier gemeenten waar veel ouderen komen. Tijdens de bijeenkomsten van verschillende verenigingen en bij koffiemomenten van de welzijnsinstellingen zijn de aanwezigen gevraagd of ze de vragenlijst wilden invullen. Mocht een respondent een vraag hebben over één van de vragen, kon deze direct worden beantwoord. Vooraf was de verwachting dat er bij verenigingen voornamelijk actieve ouderen benaderd zouden worden. Om een representatiever beeld van de populatie te krijgen zijn ook welzijnsinstellingen meegenomen, deze zijn meer gericht op minder actieve ouderen. In hoofdstuk 5 zullen de uitkomsten worden behandeld.

Interview

De rol van de gemeenten wordt in de beleidsdocumenten slechts beperkt duidelijk. Door een semigestructureerd interview aan te gaan met de wethouder sociaal domein en coördinator sociaal domein van de gemeente Coevorden is meer inzicht verkregen over hun kijk en aanpak van de bevolkingskrimp en in het bereikbaar houden/maken van voorzieningen. Er is niet gewerkt met een vaste vragenlijst maar met een interviewgide met de onderdelen uit het conceptueel raamwerk. Door gebruik van de interviewgide kon het gesprek toch tot op een bepaald niveau gestuurd worden naar de relevante punten. De data die is verzameld met de enquêtes is gebruikt om een beeld van het gebied te schetsen.

3.4 Ethiek

Is dit rechtvaardig? Doe ik kwaad? Doe ik het goed? Toon ik respect? (Hay, 2010 p. 35). Ethiek helpt bij het beschermen van individuen, gemeenschappen, de omgeving en bij het afnemen van goed (wetenschappelijk) onderzoek (Hay, 2010). Bij het opstellen van de enquêtes is rekening gehouden met de privacy van participanten. Zo zijn de enquêtes anoniem afgenomen en is er bijvoorbeeld niet gevraagd naar de woonplaats, enkel de gemeenten waarin de geënuquêeerden woonachtig zijn. In de begeleidende brief is dit ook uitgelegd, evenals het doel van de enquête. Tevens is in de begeleidende brief vermeld dat deelname vrijwillig is. Bij het afnemen van de interviews is anonimiteit en vertrouwelijkheid van het grootste belang (Longhurst, 2010). Vooraf aan de interviews is duidelijk gemaakt dat de participant vrij is om op ieder moment het interview te stoppen. Tijdens het interview zijn genoemde personen geanonimiseerd. Nadat de data van het interview verwerkt was is het desbetreffende hoofdstuk goedgekeurd door de participanten van het interview, de mail hiervan is toegevoegd in bijlage 4.

3.5 Analyse

In de enquête zijn verschillende onderdelen van het conceptueel raamwerk afgedekt. Deze zijn onderverdeeld in de thema's Mobiliteit, Digitale tweedeling, Woonomgeving en Voorzieningen. Voor deze thema's is een algemeen gedeelte opgenomen. In totaal bestond de vragenlijst uit 23 gesloten vragen waarvan een aantal waren gesteld als Likertschaal. De complete vragenlijst is opgenomen in bijlage 3. Voorafgaand aan de enquête zijn een aantal mogelijke verbanden geformuleerd, om deze te toetsen zijn uit de enquête afkomstige variabelen met elkaar in verband gebracht. Voor het analyseren van de enquêtes is gebruik gemaakt van het statistische programma SPSS. De individuele enquêtes zijn in het programma geplaatst en met behulp van de statistische toetsen geanalyseerd, hierbij is gebruik gemaakt van de chi-kwadraattoets. Er is gewerkt met een betrouwbaarheidsdrempel van 5%. Voor de toetsing van de hypothese bij de chi-kwadraattoets wordt gesteld dat er geen verband bestaat tussen de rij- en de kolomvariabele. De alternatieve hypothese stelt dat er wel een verband bestaat tussen de variabelen (Moore & McCabe, 2006, p 410). Voor de 2x2 tabellen is er echter wel een eis dat alle verwachte cel aantallen minstens vijf zijn (Moore & McCabe, 2006). Bij grotere tabellen mag maximaal 20% een lagere verwachte waarde hebben dan vijf en allemaal minstens een minimum waarde van één. Tijdens het analyseren van de verbanden werd duidelijk dat niet alle te onderzoeken verbanden aan de voorwaarden van de Chi-kwadraattoets voldeden. De overige verbanden zijn geanalyseerd doormiddel van een Fishers exact toets, deze kent de beperkingen met kleine aantallen niet (Moore & McCabe, 2006, p 427). In hoofdstuk 5 wordt hier verder op ingegaan.

Voor het analyseren van het interview is deze getranscribeerd met behulp van het programma ATLAS.ti Tijdens het analyseren van het interview zijn de volgende overkoepelende codes aan het transcript gehangen: Bevolkingssamenstelling, Rol van de overheid, Mobiliteit, Participatiemogelijkheden, Woonmogelijkheden en Voorzieningen. Deze zijn niet gelijk aan de topics van de interviewgide, maar bepaald aan de hand van het transcript en de literatuur. Een voorbeeld van het transcript is in bijlage 5 toegevoegd. In hoofdstuk 6 wordt het interview verder behandeld.

4. Situatie in Drenthe

4.1 Ontwikkelingen in het onderzoeksgebied

Het gebied Oost-Drenthe is een van de anticipeergebieden aangemerkt door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties (Ministerie BZK, 2016). Dergelijke bevolkingsverschuivingen zijn in Nederland geen nieuw fenomeen. In de jaren 60 en 70 hadden de grote steden te kampen met bevolkingskrimp. Het huidige beleid van de overheid is er niet op gericht om krimp tegen te houden, maar het gezamenlijke beleidsplan van de Rijksoverheid, provincies en gemeenten heeft als doel de gevolgen van krimp aan te pakken en ongewenste effecten te beperken (Kooiman, 2015). Hierdoor moeten de krimpgebieden ondanks een krimpend inwonersaantal toch leefbaar blijven (Ministerie BZK, 2016).

De cijfers van afgelopen jaren laten een vergrijzende en krimpende bevolkingsaantallen zien in het onderzoeksgebied. Ook in de komende jaren zal volgens prognoses deze trend (Provincie Drenthe, 2015b). De provincie Drenthe heeft in 2015 de laatste bevolkingsprognose tot 2040 uitgebracht, deze laat een krimpend inwonersaantal zien. De natuurlijke aanwas, het geboorte overschot, zal verder teruglopen. Het aantal geboren zal naar verwachting vrij constant blijven maar door de grote oudere bevolkingsgroep zal het aantal sterfgevallen sterk toenemen. Het inwonertal zal in Drenthe dalen van 488.600 in 2015 tot 460.800 in 2040 (Provincie Drenthe, 2015b). De inwonertallen per gemeente in het onderzoeksgebied zijn hieronder in de tabel af te lezen.

Tabel 5. Inwonertallen onderzoeksgebied 2015-2040

Gemeente	2015	2020	2025	2030	2035	2040
Aa en Hunze	25.200	24.400	23.700	22.800	21.900	20.900
Borger-Odoorn	25.500	24.800	24.300	23.600	22.800	21.900
Coevorden	35.600	34.700	33.900	33.100	32.100	31.000
Emmen	107.800	106.200	104.700	103.000	100.800	98.300
Totaal gebied	194.100	190.100	186.600	182.500	177.600	172.100

(Provincie Drenthe, 2015b p.20)

De bovenstaande tabel laat een daling in inwonertallen zien, het onderzoeksgebied heeft dus te kampen met bevolkingskrimp. Daarnaast laten de prognoses een verschuiving in bevolkingssamenstelling zien. In 2040 is de verwachting dat 32,6% van de bevolking ouder zal zijn dan 65, in 2015 was dit nog 20,9%, een toename van 48.000 personen (Provincie Drenthe, 2015b). In de jongere bevolkingsgroepen 15 tot 24 jaar is de afgelopen jaren duidelijk uit-migratie te zien. Dit past bij het beeld wat er in wetenschappelijke literatuur wordt geschetst. Dit structurele vertrek van jongeren naar grote (universiteits)steden leidt indirect ook tot een daling van het aantal geboortes, aangezien grote groepen niet terugkeren maar elders een gezin stichten (Kooiman et al., 2016).

Voor de toekomst wordt dus een dalend inwonertal verwacht maar een groeiend aantal ouderen. De vraag naar specifieke zorg en huisvesting voor ouderen zal hierdoor ook stijgen. Naast de veranderingen in bevolkingsomvang en samenstelling kan ook het voorzieningsniveau veranderen. Het CBS heeft data gepubliceerd met afstanden tot voorzieningen. De afstanden die afgelegd moeten

worden om voorzieningen te bereiken zijn in Noord-Nederland in vergelijking met de andere landsdelen van Nederland het grootst (CBS, 2017). De afstand tot huisartsenpraktijken, ziekenhuizen, grote supermarkten, basis onderwijs en bibliotheken zijn tussen 2008 en 2015 allemaal toegenomen in het onderzoeksgebied. Hierbij moet wel gezegd worden dat in vergelijking met andere landen, de afstanden in een dichtbevolkt land als Nederland klein zijn. De toegankelijkheid van voorzieningen levert voor de meeste mensen geen problemen op (Gieling et al., 2017; Steenbekkers & Vermeij, 2013; Thissen, 2010).

De achterliggende reden(en) voor de oplopende afstanden tot de voorzieningen is niet te achterhalen uit de beschikbare gegevens. De in hoofdstuk 2 behandelde oorzaken zouden allen mee kunnen spelen. Voor de toegang tot pinautomaten en bankfilialen is door de Nederlandse Vereniging van Banken een trend herkend. De dreiging van plofkraken is de afgelopen jaren toegenomen. Banken proberen hierdoor meer in te spelen op het verminderen van contact geld (NVB, 2017).

4.2 Aanpak van de overheid

Zoals in §1.2. al is genoemd probeert de overheid bij te dragen om de gebieden die kampen met bevolkingskrimp leefbaar te houden (Ministerie BZK, 2016). De verschillende overheidslagen hebben ieder een eigen taak in het toegankelijk houden van voorzieningen in de krimpgebieden. Om een beeld te krijgen van de acties die de overheid neemt om de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen te behouden zijn beleidsdocumenten onderzocht. De rol en acties van de rijksoverheid, provincies en gemeenten zijn hieronder inzichtelijk gemaakt.

Op landelijk niveau heeft vooral het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de grootste betrokkenheid met krimpgebieden en met het toegankelijk houden van voorzieningen. Samen met het ministerie Wonen, Wijken en Integratie heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties opdracht gegeven om het gebied Parkstad Limburg te onderzoeken. Dit heeft een grote rol gespeeld in het opstellen van een landelijk actieplan bevolkingskrimp in 2009 (Ministerie BZK WWI VROM, 2009 p. 8.). Na vijf jaar is het plan geanalyseerd, het rapport van het Team Midterm Review Bevolkingsdaling (TMR) (Krikke et al., 2014). Hierna is de focus verschoven van bewustwording naar anticiperen op krimp en het kijken naar kansen die krimpgebieden bieden (Ministerie BZK, 2016).

De Provincie Drenthe, de middelste laag van de overheid, is in deze problematiek de koppeling tussen de landelijke overheid en de gemeenten (Provincie Drenthe, 2010). De gemeenten zijn de belangrijkste spelers in het omgaan met bevolkingskrimp en het leefbaar houden van de krimpgebieden. De provincie heeft hierin wel een ondersteunende rol, onder andere bij breedbandinitiatieven (Provincie Drenthe, 2016).

De gemeenten zijn belangrijke stakeholders omdat zij voor de burger het eerste aanspreekpunt zijn. Faciliteren van de burgers wordt gezien als taak voor de gemeenten. De grootste taken met betrekking tot toegankelijkheid van voorzieningen liggen dus ook bij de gemeenten. De rol van de burgers in het helpen van de gemeenten is de laatste jaren toegenomen. Zelfredzame burgers en het zorgen voor elkaar zijn belangrijke punten. In de coalitieakkoorden van de gemeenten is dit goed terug te zien. In Aa en Hunze worden termen genoemd als “iedereen doet mee” en het leggen van verbindingen tussen organisaties en burgers (Gemeente Aa en Hunze, 2014). In Borger-Odoorn is men bezig met “minder maar beter” op voorzieningengebied. In Coevorden is men bezig met het teruggeven van verantwoordelijkheden aan de bevolking en het uitgaan van de eigen kracht van bevolking (Gemeente Coevorden, 2014).

In Emmen wordt niet gesproken over burgerparticipatie, maar overheidsparticipatie (Gemeente Emmen, 2014). Een belangrijke rol is volgens de gemeenten weggelegd voor familie en persoonlijke netwerken, daarna komt de ondersteuning door gemeenten pas in beeld.

De Gemeenten in Groningen en Drenthe zijn een project gestart om een efficiëntere organisatie te creëren voor de verschillende vormen van vervoer. In dit project Publiek vervoer is naast het reguliere openbaar vervoer, het doelgroepenvervoer en het Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) vervoer meegenomen. Uitgangspunten van Publiek Vervoer is dat in de toekomst reizigers gebruik kunnen maken van een fijnmazig vervoersnetwerk dat toegang geeft tot ov-knooppunten. De opbouw van het vervoersmodel combineert het individuele vervoer, gecombineerd kleinschalig vervoer, voor- en na transport richting OV-knooppunten en het reguliere openbaar vervoer. Het beter ontsluiten van het reguliere openbaar vervoer en het slimmer combineren van doelgroepen in het kleinschalig vervoer moet leiden tot een kostenreductie en een meer integraal vervoersnetwerk. (Publiek Vervoer, 2015). Het project Publiek vervoer kent de volgende visie.

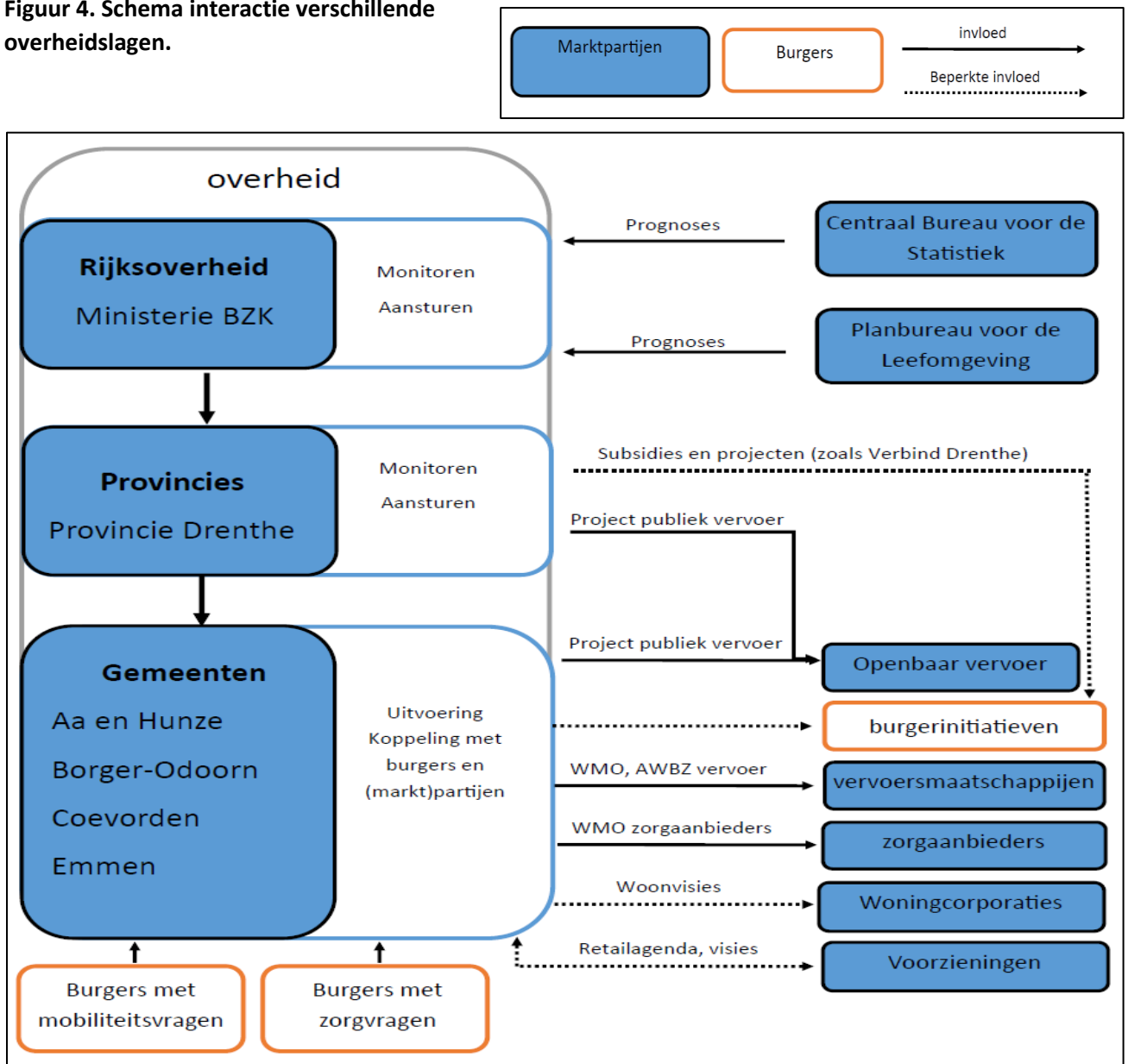
“Publiek Vervoer Drenthe & Groningen wil zoveel mogelijk reizigers in haar gebied de mogelijkheid bieden om zelfstandig, efficiënt en betaalbaar te reizen.

“Op basis van het Publiek Vervoermodel kunnen zoveel mogelijk mensen zo zelfstandig mogelijk reizen. Om dit efficiënt te kunnen doen is een goede afstemming van vraag en aanbod nodig. Daarom wordt er kritisch gekeken naar de omvang van vervoersregio’s. Zowel herkomst als bestemming zijn immers van belang om een efficiënte reis te kunnen maken. Daarnaast zal er meer op de kosten worden gelet via onder andere het nog beter ontsluiten van het reguliere openbaar vervoer en het slimmer combineren van doelgroepen in het kleinschalige vervoer. Dit alles zal moeten leiden tot lagere kosten voor de overheden, goede prijs-kwaliteitsverhouding voor de gebruiker en een meer integraal vervoer.”(Publiek Vervoer, 2015 p. 12).

Door de verschillende lagen van overheid spelen ook anderen actoren een rol. Door het Centraal bureau voor de Statistiek en het Planbureau voor de Leefomgeving wordt er iedere drie jaar (voor 2016 iedere twee jaar) een bevolkings- en huishoudensprognose uitgebracht. Daarnaast worden er door deze instituten vaker documenten gepubliceerd, die verband houden met krimpgebieden en toegankelijkheid van voorzieningen. Op de bestaande woningvoorraad heeft de overheid weinig grip, wel wordt er overleg gepleegd met woningcorporaties. Bij renovatieprojecten kan bijvoorbeeld het aantal woningen worden verminderd of geschikt gemaakt worden voor een andere doelgroep (Companen, 2016). Als laatste de burgers, burgerinitiatieven kunnen taken van de gemeenten overnemen en de gemeenten kunnen burgerinitiatieven ondersteunen.

De interacties tussen de verschillende overheidslagen en overige actoren is in het schema op de volgende pagina weergegeven.

Figuur 4. Schema interactie verschillende overheidslagen.

4.3 Conclusie

Voor de ouderen is het eerste aanspreekpunt de gemeente, mobiliteitsproblemen en zorgvragen worden doormiddel van de wet Maatschappelijke Ondersteuning door de gemeente opgepakt. De gemeente is ook de partij die voorzieningen beschikbaar probeert te houden via (centrum)visies en retailagenda's. Ook het voorzien in de woningbehoefte wordt opgepakt door de gemeenten, net als bij de voorzieningen is de gemeente hierbij afhankelijk van externe partijen (woningcorporaties). De beleidsplannen en documenten laten zien dat deze problematiek aandacht krijgt binnen de verschillende overheidslagen, zo maakt de Provincie zich sterk voor de aanleg van breedbandnetwerken (al dan niet met burgerinitiatieven) maar heeft verder een ondersteunende rol. Ook de rol van de rijksoverheid is terughoudend, zoals de WMO taken die bij de gemeente zijn komen te liggen. De gemeente is de hoofdrolspeler in de krimpproblematiek en in het toegankelijk houden van voorzieningen.

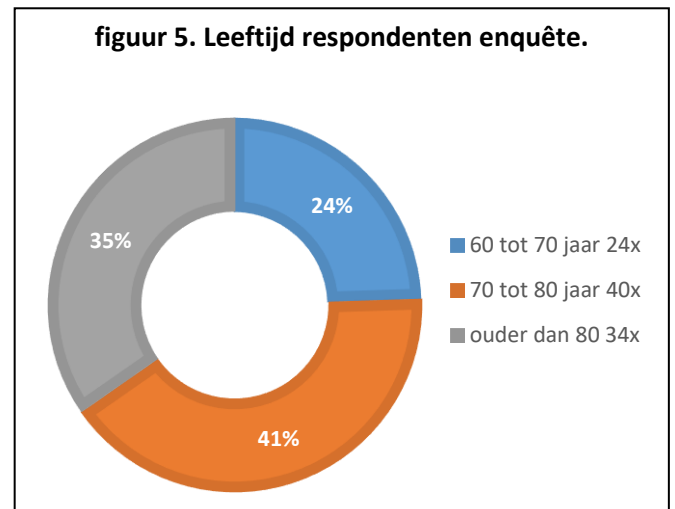
5. Resultaten kwantitatief deel

5.1 Dataverzameling enquêtes

Als eerste stap in het empirisch onderzoek is de oudere inwoners gevraagd naar hun mening over de woonomgeving en voorzieningenniveau. Om de meningen te verzamelen zijn enquêtes afgenomen bij deelnemers aan verenigingen en welzijnsinstellingen in de vier gemeenten. In totaal zijn 98 enquêtes afgenomen, waarvan 60 bij verenigingen en 38 bij welzijnsinstellingen, hierbij valt te denken aan biljartverenigingen, schilderclubs en ontmoetingscentrums. In bijlage 6 is de lijst opgenomen met de bezochte locaties.

5.2 Algemeen

De enquêtes zijn afgenomen in de vier gemeenten, 23 in Aa en Hunze, 20 in Border-Odoorn, 38 in Coevorden en 17 in de gemeente Emmen. De doelpopulatie van het onderzoek was 60+, de respondenten zijn onderverdeeld in drie groepen. In figuur 5 (hiernaast) zijn de percentages en aantallen van de respondenten opgenomen. Het grootste aandeel van de respondenten bevindt zich in de leeftijdscategorie 70 tot 80 jaar en in de categorie 60 tot 70 is het aantal afgenomen enquêtes procentueel het laagst. Dit correspondeert niet volledig met de leeftijdsopbouw in het onderzoeksgebied. Doormiddel van CBS stateline is de werkelijke leeftijdsopbouw in 2017 vergeleken met die van de respondenten. Bij de zestigplussers in het

onderzoeksgebied is 47% in de leeftijd 60 tot 70, 34% in de leeftijd 70 tot 80 en 19% is ouder dan 80 (CBS, 2018). In de data van de afgenomen enquête zijn de oudere leeftijdsgroepen oververtegenwoordigd, dit is ook de groep die een grotere kans heeft op een verminderde mobiliteit en eerder hinder ondervindt bij het verdwijnen van voorzieningen (Cook et al., 2007).

Uit de literatuur (§2.2.1) kwam naar voren dat ouderen vaak honkvast zijn (Corcoran et al., 2010; Davis et al., 2012). In de vragenlijst is hier ook naar gevraagd. Hierbij kwam een vergelijkbaar beeld naar voren, 90% van de respondenten heeft aangegeven al langer dan tien jaar woonachtig te zijn het huidige dorp of stad. De binding met de woonomgeving werd ook benadrukt in de reactie van een respondent.

“Nu de winkel gesloten is, is hier niks meer, maar ik wil hier niet weg. Ik wil hier gewoon blijven wonen” (Geesbrug)

5.3 Mobiliteit

De auto is in dit onderzoek het toverwoord wat mobiliteit betreft. Voor het overgrote deel van de doelpopulatie is de auto “het” transportmiddel. Van de respondenten gaf 78% (77 respondenten) aan gebruik te maken van de auto als transportmiddel. Het gebruik van het openbaar vervoer blijft hierbij erg achter, slechts 8% gaf aan gebruik te maken van het openbaar vervoer. Verder is er gekeken of er een verband bestaat tussen leeftijd en mobiliteit. De verwachting was dat de oudere leeftijdsgroepen minder gebruik maken van de auto. De chi-kwadraattoets geeft aan dat er inderdaad een verband bestaat tussen leeftijd en het autobezit ($\chi^2=13,105$ (2); p-waarde=0,001). In de leeftijdsgroep “ouder dan 80” beschikken minder mensen over een auto, de mobiliteit doormiddel van een auto ligt bij deze groep dus lager. Bij het gebruik van het openbaar vervoer is ten opzicht van leeftijd geen verband ontdekt (Fishers exact test 0,665; p-waarde 0,806). Het is dus niet zo dat oudere, of jongere,

leeftijdsgroepen in de doelpopulatie meer gebruik maken van het openbaar vervoer. Het openbaar vervoer wordt ook niet gezien als alternatief op de auto. Op het moment dat de mogelijkheid van de auto wegvalt, wordt niet overgestapt op het openbaar vervoer. Tussen respondenten met en zonder autotoegang was geen verschil te herkennen bij het gebruik van het openbaar vervoer. Van de respondenten geeft 12% aan gebruik te maken van WMO-vervoer. Bij het WMO-vervoer is een verband met leeftijd te ontdekken, de hogere leeftijdsgroepen hebben vaker WMO-vervoer, deze twee variabelen zijn dus afhankelijk (Fisher's $X^2=9,692$; p -waarde = 0,005). Het beeld wat verder uit de enquêtes naar voren komt is dat op het moment dat de auto geen transportmiddel meer is (bijvoorbeeld als het rijbewijs niet meer verlengd wordt), de afhankelijkheid van familie en vrienden dan toeneemt. Een van de respondenten gaf zelf de volgende uitleg.

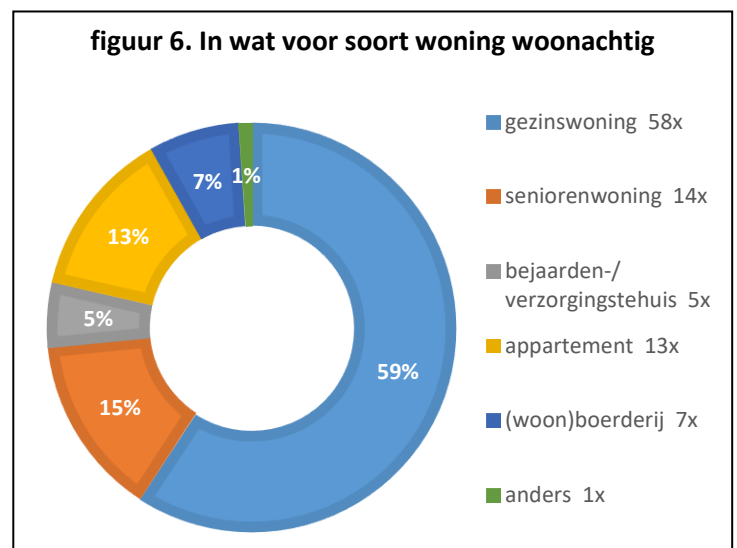
“Ik rijd nu nog in de auto, maar ga mijn rijbewijs niet verlengen, vindt het te gevaarlijk worden. Ik zal dan wel meer afhankelijk worden” (Dalen).

5.4 Digitale tweedeling

Een volgend thema dat in de literatuur naar voren komt is het computergebruik, hierover zijn ook vragen opgenomen. Niet alle respondenten hebben aangegeven gebruik te maken van een computer. Van de respondenten gaf 75% aan de computer te gebruiken, waarvan 19% deze enkel ter ontspanning. Er is dus een groep, 25% van de respondenten, die de digitale aansluiting mist, de “laggards” (Rogers, 2010 p. 265). Het computergebruik blijkt afhankelijk te zijn van de leeftijd, om dit aan te tonen is de chi-kwadraattoets gebruikt ($X^2=38,492(4)$; p -waarde = 0,000). Tussen de leeftijdscategorieën is een significant verschil te zien in het computergebruik. Oudere bevolkingsgroepen in de doelpopulatie maken minder gebruik van de computer in vergelijking met de jongere groepen. Aan de groep zonder toegang tot computers is gevraagd of zij hulp nodig hebben, 36% geeft aan zonder computer ook de zaken te kunnen regelen. 62% van de respondenten heeft aangegeven hulp te ontvangen bij de computer, de overige 2% heeft “anders” aangevinkt. 36% van de respondenten heeft dus aangegeven de computer niet te missen, en zichzelf dus niet te zien als “laggard”.

5.5 Woonomgeving

Vervolgens werden vragen gesteld over woonomgeving. Allereerst de soort woning, het grootste gedeelte 59% van de respondenten is woonachtig in gezinswoningen. Hiernaast in figuur 6 is de volledige verdeling weergegeven. Ruim 80% gaf aan dat de woning aansloot bij de eigen situatie. Aan de overige 20% is gevraagd of ze wilden verhuizen of in de huidige situatie blijven wonen, de uitkomsten hiervan waren verdeeld. De respondenten die aangaven te willen verhuizen, gaven aan op zoek te zijn naar seniorenwoningen (3x), verzorgingstehuizen (2x) en appartementen (4x), in totaal hebben maar negen respondenten aangegeven te willen verhuizen en dus deze vraag beantwoord. Gezinswoningen blijken de meest voorkomende woonsituatie, ook bij oudere leeftijdsgroepen. In de leeftijdsgroep ouder dan 80 is 41% (14 respondenten) woonachtig in gezinswoningen. De complete tabel is opgenomen in bijlage 7 tabel 1.

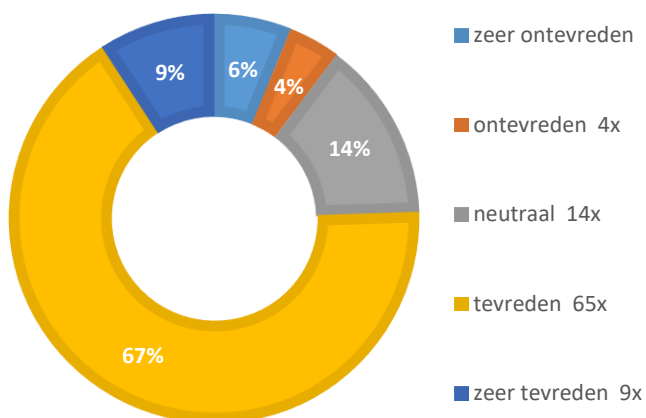
De waardering van de woonomgeving is niet afhankelijk van de duur dat inwoners in een dorp of stad wonen. Inwoners die korter dan vijf jaar in een dorp wonen, waarderen hun betrokkenheid niet anders dan inwoners die al langer in hetzelfde dorp wonen. De Fisher's test is niet significant. Er is dus geen verband aangetoond tussen de tijd dat inwoners woonachtig zijn in een dorp en het gevoel van betrokkenheid (Fisher's $X^2=3,037$; p -waarde = 0,470). Dit komt overeen met de literatuur van Zwiers et al. (2016), zoals genoemd is in §2.6. De inwoners zijn gewend aan de grotere afstanden tot voorzieningen, er is vaak gekozen voor het wonen in een dorp, dit werd door een aantal respondenten benadrukt.

“ik houd van rust, anders was ik wel in de stad gaan wonen, dat alles wat verder weg is, is dan maar zo” (Anloo).

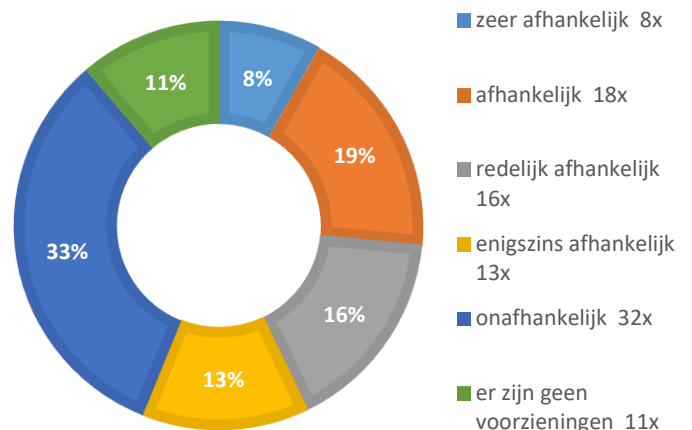
5.6 Voorzieningen

De respondenten is gevraagd naar de aanwezigheid van voorzieningen in het eigen dorp. Allereerst de tevredenheid van het voorzieningenniveau, deze is erg hoog. Van de respondenten heeft 67% aangegeven tevreden te zijn, 9% is zelfs zeer tevreden. In figuur 7 is de totale spreiding in tevredenheid weergegeven. Ten aanzien van de afhankelijkheid van de voorzieningen in het eigen dorp is een grotere spreiding te zien, zie figuur 8. De grote toegankelijkheid tot de auto als transportmiddel zou deze grote onafhankelijkheid kunnen verklaren. De afhankelijkheid van de voorzieningen in het eigen dorp houdt verband met het autobezit ($X^2=11,261(2)$; p -waarde = 0,003). Inwoners zonder auto gaven vaker aan afhankelijk te zijn van de voorzieningen in het eigen dorp. De afhankelijkheid is voor deze Chi kwadraattoets samengevoegd tot drie categorieën. De 78% van de respondenten die gebruik kunnen maken van de auto, zijn minder gebonden aan het eigen dorp. Verder kan er geen verband worden ontdekt tussen de waardering van het voorzieningenniveau en de verschillende gemeenten (Fisher's $X^2=6,406$; p -waarde = 0,363). De waardering is hiervoor samengevoegd tot drie categorieën. Ook de aanwezigheid van een pinautomaat in het dorp heeft geen invloed op de waardering van het voorzieningenniveau (Fisher's $X^2=4,537$; p -waarde = 0,106). Om deze test uit te voeren is wederom de waardering van het voorzieningenniveau samengevoegd tot drie categorieën, verder is de vraag naar de aanwezigheid van de pinautomaat samengevoegd tot wel en niet aanwezig. Aan de respondenten is verder gevraagd wat mee weegt bij de keuze van supermarkt. 52 respondenten hebben aangegeven te kiezen voor de dichtstbijzijnde supermarkt, verder werden bereikbaarheid (37x) en prijs (32x) vaak aangevinkt. De totale tabel is in bijlage 7 tabel 2 bijgevoegd.

figuur 7. Tevredenheid voorzieningenaanbod

figuur 8. Afhankelijkheid voorzieningen eigen dorp

5.7 Conclusie

De enquêtes zijn afgenomen bij veel verschillende verenigingen/welzijnslocaties. Het algemene beeld is dat de inwoners tevreden zijn met het voorzieningenniveau en de woonomgeving. Vele respondenten waren niet op de hoogte dat Oost-Drenthe was aangemerkt als anticipeerregio. De grotere afstanden voor het bereiken van voorzieningen en services worden als vanzelfsprekend ervaren. Wat opvalt in de gegevens is het grote aantal dat (nog) woonachtig is in een gezinswoning. Het grootste gedeelte van de respondenten geeft aan dat de eigen woning aansluit bij de eigen woonsituatie. Wat verder opvalt, is de mobiliteit. Het overgrote deel heeft aangegeven beschikking te hebben over een auto, de persoonlijke mobiliteit is er erg hoog. Openbaar vervoer wordt daarentegen nauwelijks gebruikt. De leeftijdsverdeling van de enquête correspondeert niet volledig met de werkelijke populatie. De verwachting was dat door de relatief oudere respondenten een lagere mobiliteit en grotere afhankelijkheid gemeten zou worden. De mobiliteit en zelfredzaamheid van deze oudere groepen in de doelpopulatie bleek echter erg groot. Zelfs op het moment dat de auto wegvalt wordt het openbaar vervoer niet als alternatief gezien. De problematiek van het verdwijnen van voorzieningen krijgt bij de oudere inwoners niet dezelfde aandacht als bij de overheid.

6. Resultaten kwalitatief deel

6.1 Dataverzameling interview

Het tweede deel van de analyse bestaat uit een interview met een gemeente uit de anticiperregio. Dit interview heeft gezorgd voor een completer beeld van de rol van gemeenten. Op 15 februari 2018 is een interview afgenomen bij de gemeente Coevorden. Bij dit interview waren de wethouder J. Brink, belast met de portefeuille burger, bestuur en communicatie, coördinatie decentralisatie, sociaal domein, sport en recreatie en volksgezondheid en de functioneel coördinator sociaal domein G. Wolbers aanwezig.

Het interview is afgenomen om een beeld te kunnen vormen van het voorzieningenniveau dat de gemeente wil realiseren/behouden. Hierbij is gebruik gemaakt van een interviewgide, deze is opgenomen in bijlage 8. Aan de hand van topics zijn de belangrijke punten uit het theoretische deel/conceptueel raamwerk (hoofdstuk 2), behandeld. De volgende punten waren opgenomen in de interviewgide;

- Woonmogelijkheden	Passende woonomgeving, participatiemogelijkheden.
- Anticiperregio Oost-Drenthe	Samenwerking rijksoverheid, provincies en gemeenten.
- Mobiliteit	Autogebruik, openbaar vervoer en WMO-vervoer
- Digitale tweedeling	Communicatie via het internet.
- Voorzieningen	Supermarkten, gezondheidszorg en bankfiliaal.

6.2 Coderingen interview

Bevolkingsamenstelling

Zoals al in hoofdstuk 4 genoemd is, is er naast bevolkingskrimp ook sprake van een veranderende bevolkingsamenstelling (Provincie Drenthe, 2015b). De wethouder erkent dat er op dit gebied voor de gemeente grote opgaven liggen, de jongeren trekken weg en ouderen en mensen met lage opleiding blijven achter. De complexiteit van de situatie komt ook bij de bevolkingsamenstelling naar voren.

“Mensen met een lage opleiding blijven sowieso. Vmbo hoger opgeleid hebben we te weinig van dus de match tussen de maakeconomie en wat er hier van school komt is gewoon niet goed genoeg. Die match is niet goed genoeg. Hoog opgeleiden kunnen we heel slecht deze kant op krijgen. Als je kijkt naar Intergas deze zoekt regelmatig natuurkundigen, ingenieurs om daar innovaties te doen. Die reizen elke dag van Groningen hier naartoe want die wonen hier niet. Je ziet dat het ziekenhuis de specialisten niet op orde kan houden. Ook vaak omdat de partner hier geen passend werk kan vinden. Nou die match hebben we gewoon nog niet goed voor elkaar. We zullen ook iets aan het onderwijs moeten doen, dat is ook waarom we het sectorplan Vierkant voor Werk hebben. De Dutchtechzone heet dit tegenwoordig, om onze industrie onze economie weer een oppepper te geven. Maar de ene kan nooit zonder het ander. We moeten alle dingen tegelijk doen. Op de juiste manier met de juiste proporties. We kunnen niet één ding alleen doen.

Rol van de gemeenten

De rol van de gemeente kan op verschillende niveaus worden gezien. Allereerst de samenwerking tussen de gemeenten onderling en de provincies en rijksoverheid. Tijdens het interview kwam naar voren dat dit bij een aantal zaken inderdaad het geval is, onder andere inkoop van WMO zorg en vervoersvraagstukken, verder is de samenwerking echter beperkt. In het interview werd verder de complexiteit van de problematiek benadrukt. Investerings van de gemeenten moeten zich niet enkel richten op één specifiek terrein, omdat dan de overige terreinen achterblijven. In het gebied ziet de gemeente een mismatch tussen onderwijs en werk, voor de bevolkingssamenstelling kan dit een grote rol spelen. Naast het sturen op werkgelegenheid ziet de gemeente een rol als facilitator voor zichzelf.

“maar het is niet één ding wat je moet doen. Het is een heel complex ding van factoren. Daarom is de programmasturing in de organisatie zo belangrijk. De integraliteit. Dat je in de economie weet wat je aan samenleving moet doen. Die samenhang moet je echt goed zien. Dat is wel een bestuurlijk, strategisch ding dat van groot belang is. Dat als je miljoenen in de economie investeert en je vergeet te investeren in de samenleving dan zijn die miljoenen echt weggegooid. Dat is mijn heilige overtuiging. Als je hier geen theater hebt dan gaan bedrijven zeggen ja wat moet ik daar, er is ja niks. Hoe moet ik nu werknemers aantrekken.”

“Zeg maar waar we jullie mee kunnen ondersteunen en helpen, maar jullie moeten het wel zelf doen. En leg het niet zo neer van; gemeente jullie moeten het uitvoeren. Dat is nog wel even een dingetje. Daar komt ook bij, het is een gegeven, dat heel veel burgerinitiatieven na 2 of 3 jaar toch een zachte dood sterven..... Maar je moet het niet gaan overnemen, want dan is het weer een overheidstaak.”

Mobiliteit

Onder mobiliteit worden meerdere zaken aangehaald, allereerst de digitale mobiliteit. In de beleidsdocumenten kwam al naar voren dat er door de overheidslagen veel aandacht wordt besteed aan het aanleggen van breedband in buitengebieden. De wethouder benadrukte ook het belang van glasvezel. Snel internet is volgens hem noodzakelijk om het gebied interessant te houden/maken voor (potentiële) inwoners en bedrijven, maar ook om te kunnen voldoen aan de toenemende zorgvraag. Wel werd duidelijk dat de voortrekkersrol bij de burgerinitiatieven ligt. In de literatuur kwam het belang van burgerinitiatieven bij de aanleg van breedbandnetwerken ook naar voren (Salemink & Strijker, 2016). Het gebruik van internet in de zorg zal de komende jaren toenemen, bij de voorzieningen zal dit nogmaals aan bod komen.

“we moeten zorgen dat die glasvezel er komt. Anders kan die toekomst niet verder. We hebben lokale initiatieven en bij die initiatieven houden we heel goed de vinger aan de pols. Mijn collega .... doet dat. Wij doen het allemaal met elkaar, wij zorgen dat die glasvezel er komt. En die lokale initiatieven die zijn er, die proberen we te helpen. Het is ook mooi dat de bevolking zelf het belang ervan inziet. Maar ik vind ook dat we als overheid moeten zorgen links om of rechts om, dat deze lokale initiatieven slagen in het aanleggen van glasvezel. We moeten ze echt helpen. Anders kunnen we heel veel dingen straks niet doen.”

Tijdens het interview kwam het gebruik van het openbaar vervoer ook aan bod. In de enquêtes bleek dit voor de zestigplussers een weinig gebruikt vervoersmiddel. Bij de gemeente was dit beeld ook bekend. Er werd gewezen op het project “Publiek Vervoer” wat in paragraaf 4.2 ook is opgenomen. Het doel is de verschillende manieren van vervoer zoals doelgroepenvervoer, individueel transport en openbaar vervoer beter op elkaar aan te laten sluiten. Vooral binnen het WMO-vervoer worden kansen gezien om dit efficiënter en goedkoper uit te voeren.

“Bij Publiek Vervoer: bijvoorbeeld leerlingenvervoer dat je de leerlingen naar een school brengt en van daaruit weer mensen naar een volgende bestemming brengt. Dat zal ook wel heel moeilijk worden, maar hoe kun je dat nu combineren. Kunnen ouderen bij leerlingen in dezelfde bus? Want dat is wel een beetje de achterliggende gedachte. De voertuigen voor openbaar vervoer zijn daar op aangepast. Je hebt een elektrische rolstoel, dan kun je eigenlijk gewoon het station op en de trein in. En als je dan in Emmen uitstapt je daar met een rolstoeltaxi weer verder kunt reizen. Dat is een beetje de gedachte erachter, in plaats van de rolstoeltaxi die bij je voor de deur komt. Het gaat erom dat mensen gewoon kunnen deelnemen aan maatschappij”

“Daar hebben wij nog een hele taak in. Wat wij nu vaak zien bij het WMO, iemand die door zijn beperking niet meer autorijden. Die heeft de auto weggedaan en die zegt ik kan niks meer, ik kom nergens meer en jullie moeten mij helpen. Daar heb je dan een gesprek mee, waar wil je naar toe? Hoe groot zijn die beperkingen? Heb je wel eens met het openbaar vervoer gereisd? Dan komen ze er achter dat er 200m van hun huis een bushalte is. Dan zeg je als je hier instapt en daar uitstapt dan. Oww zo heb ik er nog nooit over gedacht.”

Participatiemogelijkheden

De verschuiving van overheidstaken naar burgerparticipatie kwam ook ter sprake in het gesprek. De rol van de burgers is hierbij erg belangrijk. Als voorbeeld werd Benneveld aangehaald, een klein dorp, maar zeer actief. Hier is een groep vrijwilligers die zich inzetten op het gebied van ecologisch bermbeheer. Wat hierin werd benadrukt is het kwetsbare van dergelijke initiatieven. Waar nu de focus ligt op het ene onderdeel, kan dit over een aantal jaar weer verschoven zijn. De inzichten uit het gesprek komen overeen met de verschuiving van overheid naar burgerparticipatie zoals deze werden genoemd door Verhoeven en Tonkens (2013) en Gieling en Haartsen (2017) (paragraaf 2.3.4).

“Zoals ecologisch bermbeheer. Als dat project een paar jaar loopt, weet ik zeker dat dat een heel mooi resultaat geeft, dat wordt hartstikke mooi. Zelfs de gemeente gaat ecologisch bermbeheer doen en de ervaringen met Benneveld worden uitgewisseld, hartstikke mooi. Maar dan kan er ook wel een groep zijn, die zegt, dat leuk maar ik wil me veel liever inzetten voor de ouderen in ons dorp. En ik ga een clubje oprichten en ga zorgen voor de ouderen die eenzaam zijn. Op de deel heb ik wel een ruimte waar we kunnen bijarten, bijarten op de deel daar mag dan het hele dorp naartoe. Dat is dan in Benneveld, want daar is geen dorpshuis. Als er een keer een vergadering is dan kan dat daar ook.

Ook in het wegvallen van voorzieningen ziet de gemeente een rol voor de burgers. Kleinschalige initiatieven kunnen de schakel zijn tussen de kwetsbare burgers en de voorzieningen. Als voorbeeld werd het dorpshuis in Dalerpeel genoemd.

“Je ziet het in Dalerpeel. In het dorpshuis hebben ze vrijwilligers. Zij hebben ruimte gecreëerd in het dorpshuis voor de vergeten boodschappen. Als het dan winter is, koud en glad dan kunnen ouderen daar hun boodschappen doen. Ze kunnen daar ook bestellen. Vrijwilligers werken daar en je kan er ook alleen een kopje koffie komen drinken. En soms hebben ze twee klanten op een ochtend en soms ook twintig.”

De burgerinitiatieven zijn volgens de wethouder en coördinator mooie initiatieven waar de gemeente zich niet te veel in moet mengen. De meeste initiatieven hebben geen of nauwelijks ondersteuning vanuit de gemeente nodig. Het ontstaan van initiatieven is ook geen vereiste, bijvoorbeeld zorg voor oudere buurtbewoners, als dit niet door de medebewoners uit de omgeving wordt opgepakt, wordt dit opgepakt door het professionele netwerk. De thuiszorg en WMO-ondersteuning zijn voldoende om de noodzakelijke ondersteuning te kunnen bieden. Wat door de wethouder wel werd benadrukt is de

samenwerking tussen de verschillende organisaties. De burgerinitiatieven kunnen juist een verlengstuk zijn van professionele organisaties.

“Als er belemmeringen zijn waar wij wat aan kunnen doen dan helpen we jullie en als die er niet zijn, prima. Combinatie met professionals is ook belangrijk. Bijvoorbeeld; als je belt met de dokter; ik ben van dat initiatief en ik wil het volgende even doorgeven, dat de huisarts dit dan ook serieus kan nemen. Hetzelfde geldt voor de thuiszorg. Ieder op zijn plek, ieder met zijn verantwoordelijkheid, ieder op zijn positie. Zo kan een anticiperregio ook heel veel opbrengen. Plaatselijke belangen zien ook de krimp en de veranderende bevolkingssamenstelling. Die denken daar serieus over na en bedenken wat zij eventueel hiervoor kunnen betekenen. We moeten niet alleen maar achterover leunen, overheid los dit maar op. Want de overheid kiest niet altijd de juiste oplossing, omdat de overheid niet altijd weet wat de insteek is. De bevolking weet het vaak wel.”

De overheid neemt vaker de rol van facilitator op zich. Doormiddel van dorpenvisies en gesprekken met dorpsbelangenverenigingen stemmen ze de ondersteuning af, om op deze manier zo goed mogelijk in te kunnen spelen op de behoeften van de inwoners. Door de gemeente wordt herkend dat de ‘draagkracht’ van de samenleving zijn grenzen heeft. Er is maar een beperkte capaciteit die burgers kunnen invullen bij vrijwilligerswerk. Het professionele netwerk van onder andere thuiszorg moet zaken kunnen opvangen die niet worden opgepakt door vrijwilligers/mantelzorgers.

“Daarom is het belangrijk dat we als gemeente samen met de bevolking vooraan blijven lopen. Ik vind dit wel een mooie ontwikkeling, maar het is ook wel kwetsbaar af en toe, want het is afhankelijk van vrijwilligers. Dit ook wel zo’n beetje de draagkracht wat de samenleving aankan, qua vrijwilligerswerk en mantelzorg. Meer kun je ook bijna niet vragen.”

Woonmogelijkheden

Voor de gemeente is het lastig om in te spelen op de veranderende woningmarkt. In het interview kwam ter sprake dat vooral de woningcorporaties een belangrijke rol vervullen.

“Als ik het heb over wonen dan hebben we gezien dat afgelopen jaren de woningbouwcorporaties, die overigens maar een klein deel van het woningbezit hebben, behoorlijk zijn ingekrompen qua aantallen. Onder andere doormiddel van renovaties, als ze vijftien woningen sloopten dan bouwden ze er tien weer terug. Om die krimp ook gewoon voor te zijn. In de dorpen en zeg maar buiten de stad zijn ze daar aardig mee op orde. Dat hebben ze of afgerond of nog in de planning. In Coevorden zelf nog niet, Coevorden heeft hele bijzondere opgaven want daar gaat de woonvisie eigenlijk een beetje samen met de binnenstad visie.”

De private woonvoorraad is iets waar de gemeente geen grip op heeft. Nieuwe uitbreidingsplannen zijn er niet in de gemeente Coevorden. De woonmogelijkheden worden door de gemeente voornamelijk gezien op het gebied van individuele casussen, binnen de bestaande dorpen. Binnen het aanpassen van de bestaande woningvoorraad worden dus kansen gezien, maar dit is dus geheel afhankelijk van de inwoners.

“We zeggen dus niet die woningmarkt zit helemaal op slot dat is helemaal niet goed. Maar we zeggen wel om nou overal nog weer een nieuwe nieuwbouwwijk uit de grond te stampen, dat gaat te ver.”

“Maar Noord Sleen probeert zelf een aantal casussen met boerderijen die midden in het dorp staan rond te krijgen door die boerenbedrijven te verplaatsen naar het buitengebied.”

Deze boeren willen dat graag en proberen dan boerderijen een nieuwe bestemming te geven. Bijvoorbeeld een woning voor starters van te maken ofzo, nou als ze daar de casus voor rond krijgen, dan zijn wij er niet tegen”

Voorzieningen

Voorzieningen is een thema waar de gemeente weinig invloed op heeft. Wel wordt de verschuiving gezien op het gebied van voorzieningen, de schaalvergroting. De grote afstanden die worden afgelegd om voorzieningen te bereiken worden door de gemeente echter niet als belemmering gezien. De automobilititeit is in de regio hoog, als de auto ‘wegvalt’ zijn er volgens de wethouder voldoende alternatieven in de vorm van openbaar vervoer en taximogelijkheden om de voorzieningen te kunnen bereiken.

Naast de fysieke voorzieningen worden ook de digitale mogelijkheden genoemd. Zoals het online reserveren van bibliotheekboeken en deze vervolgens thuis te laten bezorgen. Om het netwerk te optimaliseren en de toegankelijkheid tot verschillende voorzieningen te garanderen is de aanleg van glasvezel volgens de wethouder een vereiste. Als in de toekomst de vraag naar zorg gerelateerde voorzieningen toeneemt, zullen deze ook in meerdere mate gebruik maken van het internet. Zelf ziet de wethouder een grote rol voor domotica (huisautomatisering) waardoor dienstverlening van buitenaf geregeld kan worden.

“voor plattelandsgebieden is domotica een hele grote. Voor demente mensen zijn bijvoorbeeld veel hulpmiddelen in de vorm van domotica. Ik zeg niet dat domotica het toverwoord is want menselijke bijdrage blijft absoluut noodzakelijk. Maar domotica moet ons helpen om het platteland van zorg te blijven voorzien. Dit heb ik ook bij de discussie rond glasvezel, zonder glasvezel zouden we veel toepassingen in de toekomst niet kunnen hebben. Zoals een infuuspomp thuis daar wordt de software van geüpdatet. Dan heb je glasvezel nodig anders staat die twee week te brommen om die software op orde te krijgen.”

De afstanden tot voorzieningen werden door de wethouder en coördinator ook in perspectief geplaatst. Net zoals in de enquêtes naar voren kwam zijn de afstanden niet onoverbrugbaar. Ook hier werd de auto aangemerkt als “het” vervoersmiddel, hiermee zijn bezoeken aan bijvoorbeeld Emmen, Groningen, Hoogeveen of Zwolle geen enkel probleem.

“zelfs ik als privépersoon. Wanneer mensen aan mij vragen goh woon je in Drenthe. Ja, in Dalen en ik heb machtige voorzieningen. Dan zeggen ze hoezo dan, daar is toch niks? Nou binnen het uur. Ik zeg jij woont in Amsterdam of je woont in Diemen. Hoelang zit je in de tram want met de auto is al helemaal niet te doen. Een half uur? Drie kwartier. Ik ben binnen het uur bij meer theaters dan jou. In Groningen, in Hoogeveen in Emmen en in Coevorden. Alleen wij zien het zelf niet meer. Wij vinden dat zelf ook ver weg. Ik ga met plezier even naar het theater in Groningen.”

6.3 Conclusie

Het gesprek met de wethouder en coördinator heeft inzicht gegeven in de werkwijze van de gemeenten. De invloed is op een aantal terreinen beperkt. Op het gebied van woonmogelijkheden bijvoorbeeld, grote nieuwbouwprojecten worden in de gemeente Coevorden niet meer uitgevoerd. Dit beperkt de sturing op de woningmarkt, bij de individuele casussen die aangevraagd worden kan de gemeente wel meedenken. De woningcorporaties kunnen wel sturen doormiddel van de eigen woningvoorraad, bijvoorbeeld doormiddel van renovatieprojecten. De invloed hiervan is echter ook beperkt, slechts een klein deel van de woningvoorraad is immers in handen van de corporaties. Ook in het op peil houden van het voorzieningenniveau is de invloed van de gemeente beperkt.

De in hoofdstuk 2 genoemde veranderingen, schaalvergroting en keuzevrijheid, worden door de gemeente ook herkend, net als de veranderingen in bevolkingssamenstelling. Het thema mobiliteit krijgt door de gemeente veel aandacht. De rol van WMO-verstrekker speelt hierin een belangrijke rol. Het meer aansturen op het gebruik van openbaar vervoer wordt gezien als goed vertrekpunt voor de toekomst. Het project Publiek Vervoer, dat in het interview ter sprake kwam is hierin een interessant concept waarin verschillende vormen van transport gecombineerd worden. De digitale mobiliteit heeft bij de gemeente ook prioriteit gekregen, doormiddel van breedbandnetwerken (glasvezel) worden ook de plattelandsgebieden "klaargemaakt" voor de toekomst, de gemeente neemt hier een ondersteunde rol in. De verwachting is dat nieuwe technologische hulpmiddelen kunnen bijdragen aan het bieden van betere ondersteuning voor ouderen. De participatiesamenleving kwam in gesprek ook aan bod, veel initiatieven bevorderen de leefbaarheid in de plattelandsgebieden. De draagkracht van dergelijke burgerinitiatieven is echter door de gemeente niet in te schatten. De afweging wat er bij de burger neergelegd kan worden en wat door de gemeente zelf opgepakt moet worden blijft een moeilijke afweging. Dit verschilt ook per gebied, wat in het ene gebied goed opgepakt wordt, in het interview werd een initiatief in Gees genoemd met een overschot aan vrijwilligers, kan in een ander dorp totaal niet van de grond komen. Aan de hand van de beleidsdocumenten was de verwachting gewekt dat er een grote samenwerking zou zijn tussen de vier gemeenten in de anticipeerregio. Dit bleek echter slechts beperkt het geval. Op het gebied van MWO en vervoer wordt samengewerkt, op de overige terreinen vrijwel niet. Uit het interview kwam duidelijk naar voren dat de gemeente in allerlei sectoren bezig is met de toegankelijkheid, veranderde bevolkingssamenstelling en bevolkingsaantallen. Hiermee loopt de gemeente voor op de inwoners.

7. Conclusie en discussie

7.1 De onderzoeksvragen

Het gebied Oost-Drenthe, een anticipeerregio, maar in welke mate staat de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen in dit gebied onder druk en welke rol spelen de gemeenten?

Om hier antwoord op te geven zijn vooraf zes deelvragen opgesteld die aan de hand van literatuur, enquêtes onder ouderen en een interview bij een gemeente zijn onderzocht. Aan de hand van de literatuur uit hoofdstuk 2 is een conceptueel raamwerk opgesteld dat heeft gediend als basis voor de af te nemen enquêtes en het interview. De antwoorden op deelvragen twee en drie zijn hierin ook terug te vinden. Hieronder zullen alle deelvragen worden behandeld.

In hoeverre is de bevolkingssamenstelling in de Drentse krimpggebieden de afgelopen jaren veranderd en wat zijn de verwachtingen voor de toekomst?

Een belangrijk onderdeel van bevolkingskrimp zijn de selectieve migratiestromen. Het zijn niet alleen de absolute bevolkingsaantallen maar het is juist de bevolkingssamenstelling dat de grootste impact heeft. Dit komt overeen met het beeld dat door Steenbekkers et al. (2006) geschetst werd. Qua aantallen is de verwachting dat de populatieomvang in het onderzoeksgebied daalt van 194.000 in 2015 tot 172.000 in 2040. Hiermee kwalificeert het gebied zich als zijnde anticipeerregio. De bevolkingssamenstelling zal echter ook veranderen, gemiddeld wordt de bevolking in heel Nederland ouder, de vergrijzing, maar daar bovenop zijn de jongeren in Oost-Drenthe eerder geneigd te verhuizen, de 65 plussers zullen een groter aandeel vormen van de Drentse samenleving, dit was 20,9% in 2015 en dit zal toenemen tot 32,6% in 2040, een toename van 48.000 personen (Provincie Drenthe, 2015b). Het gebied heeft te kampen met de processen van krimpggebieden, krimp van de populatieomvang, selectieve migratiestromen en vergrijzing. Tijdens het gesprek met de gemeente werden hier ook zorgen geuit over de veranderende bevolkingssamenstelling. De aandacht die er vanuit de rijksoverheid op dit gebied gevestigd is doormiddel van het actieplan bevolkingskrimp is dan ook goed te begrijpen.

Welke factoren beïnvloeden de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen?

Aan de hand van de literatuur is een aantal factoren gevonden die verband houden met de toegankelijkheid, deze zijn te verdelen in persoonlijke aspecten en omgevingsaspecten. Van de persoonlijke aspecten blijkt mobiliteit veruit de belangrijkste. De plattelandsmaatschappij is afgestemd op deze persoonlijke mobiliteit doormiddel van auto. Het wegvallen van het vermogen om auto te rijden brengt dan ook grote gevolgen met zich mee. In de enquête is een vraag opgenomen met betrekking tot mobiliteit, de auto was veruit het meest gebruikte transportmiddel, terwijl alternatieven nauwelijks gebruikt worden. De factor die hierbij verband houdt is de keuzevrijheid door de grotere mobiliteit kunnen voorzieningen bereikt worden die beter aansluiten bij de persoonlijke situatie (Gieling et al., 2017). De tweede factor is de digitale tweedeling. Mensen zonder toegang tot het internet worden uitgesloten van bijvoorbeeld de toegang tot digitale voorzieningen. In de enquête bleek dat een grote groep 60-plussers wel gebruik maakt van de computer, alleen in de groep boven de tachtig jaar ontbreekt soms de toegang tot de "digitale wereld". Hier is dus duidelijk sprake van een digitale tweedeling. Omgevingsaspecten houden niet direct verband met de individuele ouderen, maar hebben toch hun uitwerking op de toegankelijkheid van voorzieningen. Allereerst de woonomgeving, deze moet geschikt zijn voor de situatie van ouderen, de woningen zelf en ook de omgeving met mogelijkheden te participeren in de samenleving. Binnen de voorzieningen is er sprake van schaalvergroting en digitalisering. Vele kleine dorpswinkels hebben het afgelegd tegen grotere supermarkten. Naast de schaalvergroting speelt keuzevrijheid een grote rol. Wanneer er bijvoorbeeld met de auto boodschappen elders gehaald worden gaat dit ten koste van de omzet van lokale

voorzieningen. Door het hoge autogebruik zijn de inwoners van het onderzoeksgebied weinig gebonden aan deze lokale voorzieningen. Desalniettemin hebben 52 respondenten aangegeven gebruik te maken van de dichtstbijzijnde supermarkt.

Welke voorzieningen zijn van belang voor ouderen?

Net als de voorgaande is deze derde deelvraag verwerkt in het conceptueel raamwerk. Uit de literatuur zijn drie soorten voorzieningen naar voren gekomen, de supermarkt, gezondheidszorg en bankfilialen. De laatste omdat er in het afgelopen decennium een grote verschuiving heeft plaatsgevonden van persoonlijke naar een meer digitale dienstverlening en van aparte pinautomaten naar pinnen in winkels (Pikkarainen et al., 2004). In de enquêtes kwam geen duidelijk beeld naar voren dat de oudere inwoners problemen ondervinden met de toegankelijkheid van deze voorzieningen. Alleen in Geesbrug gaven de inwoners een duidelijk signaal, zij vonden het jammer dat de buurtsuper in het dorp gesloten was, dit was recentelijk gebeurd.

Het algemene beeld wat er uit de enquêtes naar voren komt is dat de toegankelijkheid van de voorzieningen voor het grootste deel van de doelpopulatie toereikend is. In het gesprek met de gemeente kwamen deze voorzieningen ook aan bod. Voorzieningen worden echter grotendeels door de markt bepaald, de gemeente heeft hier geen invloed op. Wel ziet de gemeente een toenemende verantwoordelijkheid voor burgerinitiatieven. Dit sluit aan op het beeld wat door Verhoeven en Tonkens (2013) geschetst werd. Deze initiatieven kunnen voor de kwetsbare burger een verbindende schakel zijn, door bijvoorbeeld het verkopen van bepaalde producten vanuit een buurthuis. De digitale voorzieningen zijn wel een onderdeel waar de overheid zich voor inzet. Onder leiding van burgerinitiatieven wordt geprobeerd de buitengebieden te voorzien van glasvezelnetwerken, de gemeenten en provincie vervullen hier een ondersteunende rol. Zorgtaken zullen volgens de wethouder veel baat hebben bij dergelijke breedbandnetwerken, de toegankelijkheid tot zorg zal volgens hem verbeteren bij betere internetverbindingen.

Welk niveau van voorzieningen willen de gemeenten realiseren/behouden en hoe wordt dit georganiseerd?

Voor deze vierde deelvraag is er een interview gevoerd met de gemeente en zijn de beleidsdocumenten geanalyseerd. Vanuit de overheid zijn een aantal processen te herkennen die doorwerken in het voorzieningenniveau, zoals de decentralisatie van overheidstaken. Taken die voorheen werden opgepakt door de rijksoverheid, worden nu in meerdere mate opgepakt door de gemeentelijke overheid. De overhang van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning is hier één van. Voorzieningen als supermarkten is men afhankelijk van de markt. Door de gemeente wordt de schaalvergroting binnen voorzieningen en de keuzevrijheid van de inwoners herkent. Mensen zijn minder gebonden aan de voorzieningen in het eigen dorp, grote centraal gelegen supermarkten “winnen” de strijd ten koste van kleine dorpsvoorzieningen (Rotem-Mindali, 2012). Ook in de woningvoorraad is de invloed van de gemeenten beperkt. Grote nieuwbouwplannen waar de overheid veel invloed op heeft worden niet meer in het onderzoeksgebied opgezet. Woningcorporaties beheren slechts een gedeelte van de woningvoorraad, doormiddel van renovatieprojecten hebben deze corporaties invloed. Door onder andere bij grootschalige projecten woningen levensloopbestendig(er) te maken of bijvoorbeeld twaalf woningen te slopen en maar tien te herbouwen. De gemeente heeft invloed op de aanvragen (omgevingsvergunningen) die binnenkomen, dit is echter casusgericht en de invloed is beperkt (bouwbesluit 2012). Openbaar vervoer is een onderdeel waar de gemeente meer grip op heeft. Met het project “Publiek vervoer” probeert de gemeente het openbaar vervoer, doelgroepenvervoer en het WMO-vervoer meer met elkaar te integreren. Op deze manier kan de toegankelijkheid van voorzieningen worden geoptimaliseerd. Naast deze fysieke voorzieningen speelt digitale bereikbaarheid ook in deze gebieden een belangrijke rol (Loipha, 2014).

Volgens de wethouder zijn deze breedbandnetwerken echt noodzakelijk om de leefbaarheid in het gebied te garanderen. Dit zorgt dat het gebied aantrekkelijk blijft en dat er optimaal gebruik gemaakt kan worden van digitale voorzieningen. Naast de breedbandinitiatieven ziet de gemeente een grote rol voor burgerparticipatie “Naoberschap”, burgers die omzien naar elkaar. Dit past in de overheidsgedachte van een participatiesamenleving (Verhoeven & Tonkens, 2013). In het interview werd verwezen naar de startnotitie die in 2013 werd gepresenteerd. Op landelijk niveau is het actieplan bevolkingskrimp daarna nog herzien, dit heeft schijnbaar niet geleid tot aanpassingen op het gemeentelijk niveau.

Wat vinden de oudere inwoners van het huidige voorzieningenniveau?

In de enquête waren vragen opgenomen met betrekking tot de tevredenheid van het dorp en het voorzieningenniveau. Zoals in hoofdstuk 5 te lezen is, is het overgrote deel tevreden met de eigen woonsituatie en het voorzieningenniveau. Het hoge autogebruik zal bijdragen aan deze tevredenheid. De afhankelijkheid van voorzieningen in het eigen dorp is ook beperkt. In de gesprekken met de respondenten kwam naar voren dat de grote afstanden en beperktere voorzieningen werden gezien als bijkomstigheid van het wonen op het platteland. De grotere afstanden worden voor lief genomen. Qua woningen bleek de grootste groep respondenten te wonen in gezinswoningen, het overgrote deel gaf aan tevreden te zijn met de huidige woning en is dus ook niet van plan om te verhuizen. Het gebruik van het internet is ook hoog te noemen, alleen in de groep “ouder dan 80” blijft het computergebruik achter en is er sprake van een digitale tweedeling. Over het algemeen zijn de oudere inwoners dus tevreden met het huidige voorzieningenniveau.

Sluit de gewenste situatie van de gemeente aan op de gewenste situatie van de ouderen in Oost-Drenthe.

In deze deelvraag worden de uitkomsten van de afgenomen enquêtes gecombineerd met de invalshoeken van de gemeente. Aangezien de inwoners over het algemeen tevreden zijn met de woonomgeving en het voorzieningenniveau in de regio. Uit de beleidsdocumenten en het interview kwam naar voren dat de overheid bezig is met de lange termijn, de tevredenheid over een aantal jaar. Het draait hierbij voornamelijk over het betaalbaar houden van het vervoer en de zorg. De situatie van ouderen sluit op dit moment aan bij de voorzieningen in het gebied, er wordt niet op grote schaal op problemen gestuit. In de toekomst kan dit echter veranderen, naarmate er meer zorgbehoevende ouderen komen. Dit wordt versterkt door de woningtypen, de meeste ouderen wonen nog in gezinswoningen, indien er grotere zorgbehoeften ontstaan, zal er meer vraag komen naar andere woningtypen. De vraag die hieruit naar voren komen is of de woningmarkt voldoende flexibel is om in de toekomst aan te sluiten op de populatie.

In welke mate staat de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen in Drentse krimpgebieden onder druk en welke rol spelen de gemeenten.

Doormiddel van literatuuronderzoek, enquêtes en een interview is informatie verzameld om de deelvragen te beantwoorden. Deze deelvragen hebben verschillende kanten van het onderwerp belicht. Uit deze onderdelen is duidelijk geworden dat de toegankelijkheid van de voorzieningen geen eenvoudig antwoord heeft, evenmin de rol die de gemeenten hierin spelen. Dit begint al bij het begrip leefbaar. De rijksoverheid wil het gebied leefbaar houden, maar leefbaar is een ongrijpbaar begrip. Wat voor de ene inwoner prima leefbaar is, kan voor de andere grote moeilijkheden met zich meebrengen. Tijdens de enquêtes werd duidelijk dat de doelpopulatie over het algemeen tevreden is met de huidige situatie, deze sluit dus aan bij de bevolking. Aandacht voor de bevolkingskrimp en het toegankelijk houden van voorzieningen is er vanuit de bevolking eigenlijk niet. De overheid en met name de hogere lagen (ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties) zijn hier meer mee bezig. Maar wat dit voor de oudere inwoner van Oost-Drenthe betekend wordt niet duidelijk.

Wat opvalt in het onderzoek, zijn de transportmiddelen die gebruikt worden door de bevolking. De auto is verreweg het meest gekozen transportmiddel. Het onderzoeksgebied wordt dan wel weggezet als platteland, maar in een dichtbevolkt land als Nederland zijn de afstanden te klein om niet overbrugbaar te zijn (Gieling et al., 2017; Hospers, 2010). Een goed vervoersnetwerk is hierbij echter wel van belang. De ouderen in het gebied maken echter nauwelijks gebruik van het openbaar vervoer. Het is zorgelijk te noemen dat de auto een dergelijke grote rol speelt in de mobiliteit van ouderen. Om mobiliteitsvraagstukken nu en in de toekomst het hoofd te bieden zijn de gemeenten gestart met het Publiek vervoer project. Een goede stap in het betaalbaar houden van de vervoerskosten, diverse vormen worden immers gecombineerd. Toch kunnen er grote vraagtekens geplaatst worden bij de aansluiting tussen de wens van ouderen en dergelijke projecten. In plaats van vervoer van deur tot deur, wordt er gereisd via “ov hubs” met verschillende vormen van vervoer. Ouderen die voorheen nooit met openbaar vervoer reisden, zien dit nu als een grote hindernis. Het onderzoek van Cui et al. (2017) gaf aan dat ouderen niet overstappen op openbaar vervoer als ze dit niet gewend zijn. Dit is echter precies wat het Publiek vervoer project probeert te bewerkstelligen. Bij een verminderde persoonlijke mobiliteit zal niet snel gebruik gemaakt worden van het openbaar vervoer. Voor de gemeenten is het zaak om mensen al op jongere leeftijd gebruik te laten maken van het openbaar vervoer zodat op het moment dat alternatieven wegvallen ze hier al bekend mee zijn. Er bestaat een reële kans dat ouderen bij het wegvallen van de auto de mobiliteitshindernissen te groot vinden en hierdoor het Publiek vervoer project links laten liggen. Hierdoor zijn ze volledig aangewezen op persoonlijke netwerken als vrienden en familie. Sociale isolatie zoals Giarchi (2006) Goins et al. (2005) en Walsh et al. (2012) aangeven vormt dan een groot gevaar. Coaching zal van belang zijn om in een eerder stadium alternatieven op het autorijden te ontdekken, op dit vlak zullen de gemeenten grote stappen moet zetten. De rol voor de burgers zal in de komende jaren toenemen, zorgtaken worden meer bij de bevolking neergelegd. Burgerinitiatieven kunnen de bestaande (zorg)instellingen ondersteunen. Door de overheid wordt de meerwaarde van dergelijke initiatieven ingezien, maar ook de kwetsbaarheid. De deelnemers/vrijwilligers bepalen de kracht van het initiatief. Uit het onderzoek komt mobiliteit steeds terug. Voor de gemeenten zal dit in de komende jaren een speerpunt moeten zijn. Hoe zorgen we ervoor dat in de toekomst de toegankelijkheid van voorzieningen gewaarborgd blijft, juist voor ouderen met mobiliteitsproblemen.

7.2 Discussie

Het onderzoek heeft laten zien dat de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen in Drenthe een actueel onderwerp is waar geen simpel antwoord op te geven is. Het onderwerp is erg breed, dit is dan ook gelijk de grootste limitatie van het onderzoek. Mobiliteit, digitale ontwikkelingen en schaalvergroting zijn processen binnen het gebied die allemaal invloed uitoefenen. Daar komt bij dat de gekozen doelgroep (60plussers) een hele diverse groep is. De groep zestig tot zeventig is gewend aan een grote persoonlijke mobiliteit en aan het transport per auto, binnen deze groep zijn niet snel mobiliteitsproblemen te verwachten. Pas bij een afnemende gezondheid en teruglopende mobiliteit ontstaan problemen. Een groot aantal enquêtes zijn afgenomen bij verenigingen, deze groep heeft over het algemeen nog een grote zelfredzaamheid en een grote persoonlijke mobiliteit. De welzijnsinstellingen hebben een doelgroep met over het algemeen grotere zorgbehoeften, maar alsnog voldoende mobiliteit om dergelijke locaties te bereiken. Deze mix van verenigingen en welzijnsinstellingen zijn gekozen om een zo representatief mogelijk beeld te krijgen van de doelpopulatie, maar dit is waarschijnlijk niet de groep met de grootste problemen qua toegankelijkheid. Mensen die dus grote mobiliteitsproblemen hebben en hierdoor niet deelnemen aan het verenigingsleven of welzijnsmomenten zijn dus niet meegenomen in het onderzoek. Dit is echter beleidstechnisch wel een interessante groep, de afhankelijkheid van de overheid kan bij deze groep juist groot zijn. Toegankelijkheidsproblemen komen binnen deze groep waarschijnlijk eerder aan het licht.

Wat vooraf verwacht werd en ook in het onderzoek naar voren kwam is de grote rol van burgerparticipatie. Op gebied van zorg en ondersteuning is burgerparticipatie de laatste jaren een grote rol gaan spelen. Ook het verzorgen van vervoer voor ouderen door familie en vrienden kan hieronder geschaard worden. Dat de rol van de burger de afgelopen jaren is toegenomen en in de komende jaren nog verder zal toenemen is in de voorgaande pagina's vaak genoeg genoemd. Burgerparticipatie heeft zich de laatste jaren ontwikkeld tot een groot onderzoeksveld. In dit onderzoek lag de focus echter niet op deze participatie, het is slechts beperkt belicht. Dit was een bewuste keuze omdat het onderwerp zo breed is dat het een op zichzelf staand onderzoek kan zijn. Voor een vervolgonderzoek is de rol van burgerparticipatie voor ouderen in het gebied interessant. Bijvoorbeeld wat een gebied qua burgerparticipatie aan kan, hoeveel taken kunnen de burgers op zich nemen? En wat is een goede omgangsvorm tussen initiatieven en professionele organisaties?

Uit de vragenlijst blijkt dat het grootste gedeelte van de inwoners nog in gezinswoningen woont. In de toekomst kan het zijn dat deze woningmix niet meer aansluit, woningcorporaties hebben een gedeelte van de markt in handen en kunnen hier waarschijnlijk op inspelen. De invloed van woningcorporaties is echter onderbelicht in dit onderzoek, er is niet gekeken naar de rol die zij (kunnen/gaan) spelen in het beschikbaar houden van geschikte woningen voor ouderen. Voor een vervolgonderzoek is dit echter wel interessant. Wat kunnen woningcorporaties bijvoorbeeld doen om in de toekomst voldoende passende woningen beschikbaar te hebben?

8. Referenties

Abbas, M. Y., & Saruwono, M. (2012). Our 'Golden' Citizens with 'Golden' Facilities? *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 49, 127-146.

Alsnih, R., & Hensher, D. A. (2003). The mobility and accessibility expectations of seniors in an aging population. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 37(10), 903-916.

Arenas-Gaitan, J., Peral-Peral, B., & Ramon-Jeronimo, M. A. (2015). Elderly and internet banking: An application of UTAUT2. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 2015

Belangen Buitengebied Coevorden 2014. (2014). *Coalitieovereenkomst 2014*. Coevorden: Belangen Buitengebied Coevorden 2014.

Biblionet Drenthe. (n.d.). Bibliotheek coevorden dient bezuinigingsplan in. Geraadpleegd op: 09-05-2017 via <http://www.biblionetdrenthe.nl/home/organisatie/persberichten/387-bibliotheek-coevorden-dient-bezuinigingsplan-in>

Bijker, R. A., Haartsen, T., & Strijker, D. (2012). Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 490-498.

Briesch, R. A., Chintagunta, P. K., & Fox, E. J. (2009). How does assortment affect grocery store choice? *Journal of Marketing Research*, 46(2), 176-189.

Buffel, T., Verté, D., De Donder, L., De Witte, N., Dury, S., Vanwing, T., & Bolsenbroek, A. (2012). Theorising the relationship between older people and their immediate social living environment. *International Journal of Lifelong Education*, 31(1), 13-32.

Bull, C. N., Krout, J. A., Rathbone-McCuan, E., & Shreffler, M. J. (2001). Access and issues of equity in remote/rural areas. *The Journal of Rural Health*, 17(4), 356-359.

Burholt, V., & Dobbs, C. (2012). Research on rural ageing: Where have we got to and where are we going in Europe? *Journal of Rural Studies*, 28(4), 432-446.

Carpenter, B. D., & Buday, S. (2007). Computer use among older adults in a naturally occurring retirement community. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 3012-3024.

Castells, M. (2011). *The rise of the network society: The information age: Economy, society, and culture* (2e editie). s.l.: Wiley-Blackwell.

CBS. (2016a). Bevolgingskrimp in kwart van gemeenten. Geraadpleegd op: 21-02-2017 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/32/bevolgingskrimp-in-kwart-van-gemeenten>

CBS. (2016b). *Vergrijzing meest toegenomen in Limburg*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS. (2017). *Regionale kerncijfers nederland, stateline nabijheid voorzieningen [dataset] (gewijzigd op 31 augustus 2017)*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS. (2018). *Bevolking op 1 januari en gemiddeld, geslacht; leeftijd en regio, stateline [dataset] (gewijzigd op 01 mei 2018)*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Companen. (2016). *Woonvisie 2016+, aa en hunze*. Arnhem: Companen.

Cook, C. C., Martin, P., Yearns, M., & Damhorst, M. L. (2007). Attachment to “place” and coping with losses in changed communities: A paradox for aging adults. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 35(3), 201-214.

Corcoran, J., Faggian, A., & McCann, P. (2010). Human capital in remote and rural australia: The role of graduate migration. *Growth and Change*, 41(2), 192-220.

Cui, J., Loo, B. P., & Lin, D. (2017). Travel behaviour and mobility needs of older adults in an ageing and car-dependent society. *International Journal of Urban Sciences*, 21(2), 109-128.

Dagblad van het Noorden. (2010a). Rabobank sluit kantoren in nieuw-buinen en zweeloo. *Dagblad van het Noorden*, 25-05-2010.

Dagblad van het Noorden. (2010b). School in wezup telt slechts zes leerlingen. *Dagblad van het Noorden*, 09-10-2010.

Davis, S., Crothers, N., Grant, J., Young, S., & Smith, K. (2012). Being involved in the country: Productive ageing in different types of rural communities. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 338-346.

Elms, J., de Kervenoael, R., & Hallsworth, A. (2016). Internet or store? an ethnographic study of consumers' internet and store-based grocery shopping practices. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 32, 234-243.

Farrington, J., & Farrington, C. (2005). Rural accessibility, social inclusion and social justice: Towards conceptualisation. *Journal of Transport Geography*, 13(1), 1-12.

Gemeente Aa en Hunze. (2014). *Coalitieakkoord in hoofdlijnen 2014-2018 verbindend, levendig en zorgzaam*. Gieten: Gemeente Aa en Hunze.

Gemeente Coevorden. (2014). *Bestuursprogramma 2014-2018. coevorden verbindt*. Coevorden: Gemeente Coevorden.

Gemeente Emmen. (2014). *Bestuursakkoord 2014-2018. aanpakken en doen!* Emmen: Gemeente Emmen.

Giarchi, G. G. (2006). Older people ‘on the edge’ in the countrysides of europe. *Social Policy & Administration*, 40(6), 705-721.

- Gielsing, J. (2018). *A place for life or a place to live: Rethinking village attachment, volunteering and livability in dutch rural areas*
- Gielsing, J., & Haartsen, T. (2017). Liveable villages: The relationship between volunteering and liveability in the perceptions of rural residents. *Sociologia Ruralis*, 57(S1), 576-597.
- Gielsing, J., Haartsen, T., & Vermeij, L. (2017). Village facilities and social place attachment in the rural netherlands. *Rural Sociology*,
- Gielsing, J., Vermeij, L., & Haartsen, T. (2017). Beyond the local-newcomer divide: Village attachment in the era of mobilities. *Journal of Rural Studies*, 55, 237-247.
- Glasgow, N., & Brown, D. L. (2012). Rural ageing in the united states: Trends and contexts. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 422-431.
- Goins, R. T., Williams, K. A., Carter, M. W., Spencer, S. M., & Solovieva, T. (2005). Perceived barriers to health care access among rural older adults: A qualitative study. *The Journal of Rural Health*, 21(3), 206-213.
- Haartsen, T. (2002). *Platteland: Boerenland, natuurterrein of beleidsveld? een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het nederlandse platteland*.
- Haartsen, T., & Venhorst, V. (2010). Planning for decline: Anticipating on population decline in the netherlands. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 101(2), 218-227.
- Hay, I. (2010). Ethical practice in geographical research. In N. Clifford, M. Cope, T. Gillespie & S. French (Red.), *Key methods in geography* (2e editie., pp. 35). s.l.: Sage.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273-281.
- Higgs, G., & White, S. D. (1997). Changes in service provision in rural areas. part 1: The use of GIS in analysing accessibility to services in rural deprivation research. *Journal of Rural Studies*, 13(4), 441-450.
- Hospers, G. (2010). *Krimp!*. Amsterdam: SUN Amsterdam.
- Kahana, E., Lovegreen, L., Kahana, B., & Kahana, M. (2003). Person, environment, and person-environment fit as influences on residential satisfaction of elders. *Environment and Behavior*, 35(3), 434-453.
- Kooiman, N. (2015). *Bevolkingstrends. ruim een op de drie gemeenten is sinds 2010 gekrompen*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kooiman, N., Jong de, A., Huisman, C., Duin van, C., & Stoeldraijer, L. (2016). *PBL/CBS regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2016–2040*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Krikke, P., Haartsen, T., Hooimeijer, P., & Waveren, H. v. (2014). *Grenzen aan de krimp. toesplicing interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling noodzakelijk*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Kuhmonen, T., & Kuhmonen, I. (2015). Rural futures in developed economies: The case of finland. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 366-374.
- Lameijer, C. S., Mueller, B., & Hage, E. (2017). Towards rethinking the digital Divide—Recognizing shades of grey in older adults' digital inclusion.
- Laukkanen, T., Sinkkonen, S., Kivijärvi, M., & Laukkanen, P. (2007). Innovation resistance among mature consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 24(7), 419-427.
- Leighton, C., & Seaman, C. E. (1997). The elderly food consumer: Disadvantaged? *International Journal of Consumer Studies*, 21(4), 363-370.
- Loipha, S. (2014). Thai elderly behavior of internet use. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 147, 104-110.
- Longhurst, R. (2010). Semi-structured interviews and focus groups. In N. Clifford, M. Cope, T. Gillespie & S. French (Red.), *Key methods in geography* (2e editie., pp. 103). s.l.: Sage.
- Lowe, P., & Ward, N. (2009). England's rural futures: A socio-geographical approach to scenarios analysis. *Regional Studies*, 43(10), 1319-1332.
- Lui, C., Everingham, J., Warburton, J., Cuthill, M., & Bartlett, H. (2009). What makes a community age-friendly: A review of international literature. *Australasian Journal on Ageing*, 28(3), 116-121.
- Mackett, R. (2015). Improving accessibility for older people—Investing in a valuable asset. *Journal of Transport & Health*, 2(1), 5-13.
- Mahon, M., Fahy, F., & Cinnéide, M. Ó. (2012). The significance of quality of life and sustainability at the urban–rural fringe in the making of place-based community. *GeoJournal*, 77(2), 265-278.
- Marcellini, F., Giuli, C., Gagliardi, C., & Papa, R. (2007). Aging in Italy: Urban–rural differences. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44(3), 243-260.
- Marešová, P., Mohelská, H., & Kuča, K. (2015). Economics aspects of ageing population. *Procedia Economics and Finance*, 23, 534-538.
- McLafferty, S. (2010). Conducting questionnaire surveys. In N. Clifford, M. Cope, T. Gillespie & S. French (Red.), *Key methods in geography* (2e editie., pp. 77). s.l.: Sage.
- Meijer, A. (2015). E-governance innovation: Barriers and strategies. *Government Information Quarterly*, 32(2), 198-206.

Mick, D. G., Broniarczyk, S. M., & Haidt, J. (2004). Choose, choose, choose, choose, choose, choose, choose: Emerging and prospective research on the deleterious effects of living in consumer hyperchoice. *Journal of Business Ethics*, 52(2), 207-211.

Ministerie BZK. (2016). *Actieplan bevolkingsdaling*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie BZK WWI VROM. (2009). *Interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling*. Den Haag: Ministerie BZK, WWI, VROM.

Moore, D. S., & McCabe, G. P. (2006). *Statistiek in de praktijk, theorieboek* (5e editie). Den Haag: Academi Service.

Musselwhite, C. (2010). The role of education and training in helping older people to travel after the cessation of driving. *International Journal of Education and Ageing*, 1(2), 197-212.

Musselwhite, C., Holland, C., & Walker, I. (2015). The role of transport and mobility in the health of older people. *Journal of Transport & Health*, 2(1), 1-4.

NVB. (2017). Veiligheid en fraude. Geraadpleegd op: 18-09-2017 via <https://www.nvb.nl/feiten-cijfers/2094/veiligheid-en-fraude.html>

Oswald, F., & Wahl, H. (2004). Housing and health in later life. *Reviews on Environmental Health*, 19(3-4), 223-252.

Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H., & Pahnala, S. (2004). Consumer acceptance of online banking: An extension of the technology acceptance model. *Internet Research*, 14(3), 224-235.

Priemus, H. (2001). Social housing as a transitional tenure? reflections on the netherlands' new housing memorandum 2000-2010. *Housing Studies*, 16(2), 243-256.

Provincie Drenthe. (2010). *Van groei naar bloei, inspelen op de gevolgen van bevolkingsdaling*. Assen: Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe. (2015a). *Bevolkingsprognose*. Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe. (2015b). *Bevolkingsprognose 2015*. Assen: Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe. (2016). *Uitvoeringsagenda krimp en leefbaarheid 2016-2017*. Assen: Provincie Drenthe.

Publiek Vervoer. (2015). *Plan van aanpak. projectorganisatie publiek vervoer drenthe & groningen 2016-2017*. s.l.: s.n.

Radzimski, A. (2016). Changing policy responses to shrinkage: The case of dealing with housing vacancies in eastern germany. *Cities*, 50, 197-205.

- Rérat, P. (2014). The selective migration of young graduates: Which of them return to their rural home region and which do not? *Journal of Rural Studies*, 35, 123-132.
- Rogers, E. M. (2010). *Diffusion of innovations* (5de editie). s.l.: Simon and Schuster.
- Rotem-Mindali, O. (2012). Retail fragmentation vs. urban livability: Applying ecological methods in urban geography research. *Applied Geography*, 35(1), 292-299.
- Ruijsbroek, A., Uiters, E., Broeder den, L., Kruize, H., Lucht van der, F., Giesbers, H., & Spijkerman, A. (2015). *Factsheet. leefomgeving, gezondheid en zorg in de noordelijke krimpregio's*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Salemink, K., & Strijker, D. (2016). Rural broadband initiatives in the netherlands as a training ground for neo-endogenous development. *Local Economy*, 31(7), 778-794.
- Steels, S. (2015). Key characteristics of age-friendly cities and communities: A review. *Cities*, 47, 45-52.
- Steenbekkers, A., Simon, C., & Veldheer, V. (2006). *Thuis op het platteland. de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenbekkers, A., & Vermeij, L. (2013). De dorpenmonitor.
- Stockdale, A. (2006). Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? *Journal of Rural Studies*, 22(3), 354-366.
- Thissen, F. (2010). Social capital in rural communities in the netherlands. *Revija Za Geografijo*, 4(1), 65-76.
- Thissen, F., Fortuijn, J. D., Strijker, D., & Haartsen, T. (2010). Migration intentions of rural youth in the westhoek, flanders, belgium and the veenkoloniën, the netherlands. *Journal of Rural Studies*, 26(4), 428-436.
- Tietjen, A., & Jørgensen, G. (2016). Translating a wicked problem: A strategic planning approach to rural shrinkage in denmark. *Landscape and Urban Planning*, 154, 29-43.
- Tsunoda, K., Kitano, N., Kai, Y., Tsuji, T., Soma, Y., Jindo, T., . . . Okura, T. (2015). Transportation mode usage and physical, mental and social functions in older japanese adults. *Journal of Transport & Health*, 2(1), 44-49.
- Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2013). Talking active citizenship: Framing welfare state reform in england and the netherlands. *Social Policy and Society*, 12(03), 415-426.
- Walsh, K., O'Shea, E., Scharf, T., & Murray, M. (2012). Ageing in changing community contexts: Cross-border perspectives from rural ireland and northern ireland. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 347-357.

Warner, M., & Hefetz, A. (2003). Rural—urban differences in privatization: Limits to the competitive state. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 21(5), 703-718.

Waverijn, G., Groenewegen, P. P., & Klerk, M. (2017). Social capital, collective efficacy and the provision of social support services and amenities by municipalities in the netherlands. *Health & Social Care in the Community*, 25(2), 414-423.

Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). (2007). *Checklist of essential features of age-friendly cities*. Geneve: WHO Press.

Woods, M. (2006). Redefining the 'rural question': The new 'politics of the rural' and social policy. *Social Policy & Administration*, 40(6), 579-595.

Zwiers, S., Markantoni, M., & Strijker, D. (2016). The role of change-and stability-oriented place attachment in rural community resilience: A case study in south-west scotland. *Community Development Journal*, , 1-20.

9. Lijst met tabellen en figuren

Tabellen

1.	Negatieve economische effecten van een vergrijzende populatie.	Blz. 13	§2.2.2
2.	De “key features” van beleidsplannen ter bevordering van oudere inwoners.	Blz. 16	§2.4.1
3.	Checklist van essentiële kenmerken in “Age-friendly” steden. Onderdeel woonomgeving.	Blz. 17	§2.4.2
4.	Factoren in de achteruitgang van plattelandsgebieden.	Blz. 18	§2.4.2
5.	Inwoneraantallen onderzoeksgebied 2015-2040.	Blz. 26	§4.1

Figuren

1.	Krimp- en anticiperregio's.	Blz. 8	§1.3
2.	Schema opbouw onderzoek.	Blz. 10	§1.5
3.	Conceptueel raamwerk.	Blz. 22	§2.7
4.	schema interactie verschillende overheidslagen.	Blz. 28	§4.2
5.	Leeftijd respondenten enquête.	Blz. 30	§5.2
6.	In wat voor soort woning woonachtig	Blz. 31	§5.5
7.	Tevredenheid voorzieningenaanbod	Blz. 32	§5.6
8.	Afhankelijkheid voorzieningen eigen dorp	Blz. 32	§5.6

10. Bijlagen

Inhoud

1. Tabel aangemerkte voorzieningen, Marcellini et al..
2. Conceptueel raamwerk inclusief bronvermelding.
3. Vragenlijst enquêtes.
4. Goedkeuring gemeente hoofdstuk 5.
5. Voorbeeld transcript interview.
6. Lijst van afnamelocaties enquêtes.
7. Tabellen resultaten enquête.
8. Interviewguide.

Bijlage 1. Tabel aangemerkte voorzieningen, Marcellini et al.

Aangemerkte voorzieningen door Italiaanse ouderen.

Table 5
Ranking of available and important services in urban and rural areas of Italy

	Available services		Important services	
	Urban; N = 300	Rural; N = 300	Urban; N = 300	Rural; N = 300
80–100%	Food store	Food store	Food store	Food store
	Pharmacy	Pharmacy	Pharmacy	Pharmacy
	Doctor	Doctor	Doctor	Doctor
	Bank	Bank	Post office	Post office
	Post office	Post office	Church	Church
	Bus/tram stop	Bus/tram stop		Cemetery
	Church	Church		
	Hairdresser/barber	Cemetery		
		Hairdresser/barber		
60–79%	Green areas	Library	Bank	Bank
	Cemetery		Green areas	Hairdresser/barber
			Bus/tram stop	
			Cemetery	
			Hairdresser/barber	
40–59%				
20–39%			Library	Bus/tram stop
0–19%	Library			Library

Note: weighted data. From the bottom at the top: services available/important for a range between 1 and 19% of the respondents, from 20 to 39%, from 40 to 59%, from 60 to 79% and from 80 to 100%.

(marcellini et al., 2007 p. 252).

Marcellini, F., Giuli, C., Gagliardi, C., & Papa, R. (2007). Aging in Italy: Urban–rural differences. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44(3), 243-260.

Bijlage 2. Conceptueel raamwerk met referenties.

Overheid

- Ouderen langer zelfstandig (warner & Hefetz, 2003; Verhoeven & Tonkens, 2013)

Ouderen

- Langer zelfstandig (Lui et al., 2009)
- Behoeftte aan voorzieningen (Lui et al., 2009)

Toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen

Omgevingsaspecten

Woonomgeving

- Geschikte woningen (Buffel et al., 2012; Giarchi, 2006; Oswald, 2004)
- Passende omgeving (Kahana et al., 2003; WHO, 2007)
- Participatiemogelijkheden (Giarchi, 2006; Kahana et al., 2003; Steels, 2015)

Voorzieningen

- Digitalisering (Elms et al., 2016; Salemink & Strijker, 2016)
- Schaalvergroting (Castells, 2011; Giarchi, 2006; Meijer, 2015)

Krimpgebied

- Afzetmarkt wordt beperkt (Haartsen & Venhorst, 2010; Tietjen & Jørgensen, 2016)
- Selectieve migratiestromen (Corcoran et al., 2010; Davis et al., 2012; Rérat, 2014)
- Vergrijzing (Marešová et al., 2015; Steenbekkers et al., 2006)

Persoonlijke aspecten

- Mobiliteit (Alsnih & Hensher, 2003; Musselwhite, 2010; Tsunoda et al., 2015)
- Keuzevrijheid (Mick et al., 2004; Rotem-Mindali, 2012)
- Digitale tweedeling (Burholt & Bobbs, 2012; Marešová et al., 2015; Meijer, 2015(Loipha, 2014))

Aanwezigheid voorzieningen

Hoofd functies

- Supermarkt (Giarchi, 2006; Marcellini et al., 2007)
- Gezondheidszorg (Giarchi, 2006; Lui et al., 2009; Marcellini et al., 2007)
- Bankfiliaal (Laukkanen et al., 2007; Pikkarainen et al., 2004)

Secundaire functies

- Hart van de gemeenschap (Woods, 2006)
- Spontane contacten (Gieling et al., 2017)
- Sociale cohesie (Hidalgo & Hernandez, 2001; Woods, 2006)
- Participatiemogelijkheden (Giarchi, 2006; Kahana et al., 2003; Steels, 2015)

Referenties gebruikt in het conceptueel model

- Alsnih, R., & Hensher, D. A. (2003). The mobility and accessibility expectations of seniors in an aging population. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 37(10), 903-916.
- Buffel, T., Verté, D., De Donder, L., De Witte, N., Dury, S., Vanwing, T., & Bolsenbroek, A. (2012). Theorising the relationship between older people and their immediate social living environment. *International Journal of Lifelong Education*, 31(1), 13-32.
- Burholt, V., & Dobbs, C. (2012). Research on rural ageing: Where have we got to and where are we going in europe? *Journal of Rural Studies*, 28(4), 432-446.
- Carpenter, B. D., & Buday, S. (2007). Computer use among older adults in a naturally occurring retirement community. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 3012-3024.
- Castells, M. (2011). *The rise of the network society: The information age: Economy, society, and culture* (2e ed.). s.l.: Wiley-Blackwell.
- Corcoran, J., Faggian, A., & McCann, P. (2010). Human capital in remote and rural australia: The role of graduate migration. *Growth and Change*, 41(2), 192-220.
- Davis, S., Crothers, N., Grant, J., Young, S., & Smith, K. (2012). Being involved in the country: Productive ageing in different types of rural communities. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 338-346.
- Elms, J., de Kervenoael, R., & Hallsworth, A. (2016). Internet or store? an ethnographic study of consumers' internet and store-based grocery shopping practices. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 32, 234-243.
- Giarchi, G. G. (2006). Older people 'on the edge' in the countrysides of europe. *Social Policy & Administration*, 40(6), 705-721.
- Gieling, J., Haartsen, T., & Vermeij, L. (2017). Village facilities and social place attachment in the rural netherlands. *Rural Sociology*,
- Haartsen, T., & Venhorst, V. (2010). Planning for decline: Anticipating on population decline in the netherlands. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 101(2), 218-227.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273-281.
- Kahana, E., Lovegreen, L., Kahana, B., & Kahana, M. (2003). Person, environment, and person-environment fit as influences on residential satisfaction of elders. *Environment and Behavior*, 35(3), 434-453.
- Loipha, S. (2014). Thai elderly behavior of internet use. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 147, 104-110.
- Lui, C., Everingham, J., Warburton, J., Cuthill, M., & Bartlett, H. (2009). What makes a community age-friendly: A review of international literature. *Australasian Journal on Ageing*, 28(3), 116-121.
- Marcellini, F., Giuli, C., Gagliardi, C., & Papa, R. (2007). Aging in italy: Urban-rural differences. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44(3), 243-260.
- Marešová, P., Mohelská, H., & Kuča, K. (2015). *Economics aspects of ageing population*
- Meijer, A. (2015). E-governance innovation: Barriers and strategies. *Government Information Quarterly*, 32(2), 198-206.

- Mick, D. G., Broniarczyk, S. M., & Haidt, J. (2004). Choose, choose, choose, choose, choose, choose, choose, choose: Emerging and prospective research on the deleterious effects of living in consumer hyperchoice. *Journal of Business Ethics*, 52(2), 207-211.
  - Musselwhite, C., Holland, C., & Walker, I. (2015). The role of transport and mobility in the health of older people. *Journal of Transport & Health*, 2(1), 1-4.
  - Oswald, F., & Wahl, H. (2004). Housing and health in later life. *Reviews on Environmental Health*, 19(3-4), 223-252.
  - Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H., & Pahnla, S. (2004). Consumer acceptance of online banking: An extension of the technology acceptance model. *Internet Research*, 14(3), 224-235.
  - Priemus, H. (2001). Social housing as a transitional tenure? reflections on the netherlands' new housing memorandum 2000-2010. *Housing Studies*, 16(2), 243-256.
  - R erat, P. (2014). The selective migration of young graduates: Which of them return to their rural home region and which do not? *Journal of Rural Studies*, 35, 123-132.
  - Rotem-Mindali, O. (2012). Retail fragmentation vs. urban livability: Applying ecological methods in urban geography research. *Applied Geography*, 35(1), 292-299.
  - Salemink, K., & Strijker, D. (2016). Rural broadband initiatives in the Netherlands as a training ground for neo-endogenous development. *Local Economy*, 31(7), 778-794.
  - Steels, S. (2015). Key characteristics of age-friendly cities and communities: A review. *Cities*, 47, 45-52.
  - Steenbekkers, A., Simon, C., & Veldheer, V. (2006). *Thuis op het platteland. de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
  - Tsunoda, K., Kitano, N., Kai, Y., Tsuji, T., Soma, Y., Jindo, T., . . . Okura, T. (2015). Transportation mode usage and physical, mental and social functions in older japanese adults. *Journal of Transport & Health*, 2(1), 44-49.
- Tietjen, A., & Jørgensen, G. (2016). Translating a wicked problem: A strategic planning approach to rural shrinkage in denmark. *Landscape and Urban Planning*, 154, 29-43.
- Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2013). Talking active citizenship: Framing welfare state reform in england and the netherlands. *Social Policy and Society*, 12(03), 415-426.
  - Warner, M., & Hefetz, A. (2003). Rural—urban differences in privatization: Limits to the competitive state. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 21(5), 703-718.
  - Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). (2007). *Checklist of essential features of age-friendly cities*. Geneve: WHO Press.
  - Woods, M. (2006). Redefining the 'rural question': The new 'politics of the rural'and social policy. *Social Policy & Administration*, 40(6), 579-595.

Bijlage 3. Vragenlijst enquêtes.

Geachte Heer/mevrouw,

Voor mijn masterthesis aan de Rijksuniversiteit Groningen doe ik onderzoek naar de toegankelijkheid van voorzieningen voor ouderen in Oost-Drenthe. Bij het onderzoek word ik begeleid door Prof. dr. D. Strijker. Het onderzoeksgebied bestaat uit de gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden en Emmen.

Bent u 60-plus en woonachtig in één van de vier gemeenten dan zou u mij enorm helpen met het invullen van deze enquête. De enquête bestaat uit 23 vragen en neemt ongeveer 10 minuten in beslag. Uw antwoorden zullen vertrouwelijk en volledig anoniem behandeld worden. Door het invullen van de enquête helpt u mij om inzicht te krijgen in de woonomgeving en het voorzieningenniveau in Oost-Drenthe en natuurlijk helpt u mij dan ook met afronden van mijn studie.

Mocht u, eventueel na afloop nog vragen hebben, stel deze dan gerust. Dit kan via het volgende emailadres; J.kroes.3@student.rug.nl, of telefonisch via 06-22004873.

Met vriendelijke groet,

Jelle-Jan Kroes

Enquête naar toegankelijkheid van voorzieningen in Drenthe	
Algemeen	
1. Wat is uw leeftijd?	
0	60 tot 70 jaar
0	70 tot 80 jaar
0	Ouder dan 80 jaar
2. In welke gemeente bent u woonachtig?	
0	Aa en Hunze
0	Borger Odoorn
0	Coevorden
0	Emmen
3. Hoelang woont u al in uw dorp/stad?	
0	0 – 5 jaar
0	5 – 10 jaar
0	Langer dan 10 jaar
4. Hoe ziet de samenstelling van huishouding eruit?	
0	Alleenstaand.
0	twee personen.
0	Meer dan twee.
Mobiliteit	
5. Van welke vervoersmiddelen maakt u gebruik (meerdere antwoorden mogelijk)?	
☐	Auto
☐	Fiets
☐	Scootmobiel
☐	Rollator
☐	Taxi
☐	Openbaar vervoer
☐	WMO-vervoer /deeltaxi

6. Heeft u het afgelopen jaar gebruik gemaakt van het openbaar vervoer?	
0	Ja, ik heb 1 tot 5 keer gebruik gemaakt van het openbaar vervoer.
0	Ja, ik heb 5 tot 20 keer gebruik gemaakt van het openbaar vervoer
0	Ja, ik heb meer dan 20 keer gebruik gemaakt van het openbaar vervoer
0	Nee, ik heb geen gebruik gemaakt van het openbaar vervoer.
0	Anders, namelijk _____
7. Heeft u familieleden in uw omgeving wonen die u helpen?	
0	Ja
0	Nee, Ga door met vraag 9.
0	Anders, namelijk _____
8. Bij welke activiteiten maakt u gebruik van de hulp van familie, buiten gezinsleden? (meerdere antwoorden mogelijk)	
☐	De dagelijkse boodschappen
☐	Winkelen
☐	Huishoudelijke taken
☐	Bankzaken
☐	Dokter/ziekenhuisbezoek
☐	Vervoer
☐	Familiebezoek
☐	Anders, namelijk _____
Digitale tweedeling	
9. Maakt u gebruik van een computer om bijvoorbeeld (bank)zaken te regelen of producten te bestellen?	
0	Ja. Ga door met vraag 11.
0	Nee, ik heb geen toegang tot een computer.
0	Nee, ik gebruik de computer alleen ter ontspanning.
0	Anders, namelijk _____
10. Zijn er zaken waarvoor u hulp nodig heeft, omdat u geen computer gebruikt?	
0	Nee, zonder computer kan ik de zaken ook regelen.
0	Ja, ik word met computerzaken geholpen.
0	Anders, namelijk _____
Woonomgeving	
11. Hoe tevreden bent u met uw woonomgeving? (uw dorp of wijk waar u woont)	
0	Zeer ontevreden
0	Ontevreden
0	Neutraal
0	Tevreden
0	Zeer tevreden
Toelichting:	

12. Wat is de reden dat u in dit dorp/ deze stad woont? (meerdere antwoorden mogelijk)	
☐	Werk
☐	Familie
☐	Opgegroeid
☐	Geschikte woning
☐	Omgeving
☐	Voorzieningen
☐	Anders, namelijk _____
13. In wat voor soort woning woont u?	
0	Gezinswoning
0	Seniorenwoning
0	Bejaarden/verzorgingstehuis
0	Appartement
0	Anders, namelijk _____
14. Past uw huidige woonvorm bij uw situatie?	
0	Ja, ga door met vraag 16.
0	Nee, maar ik wil niet verhuizen, ga door met vraag 16.
0	Nee, ik wil verhuizen, omdat _____
0	Anders, namelijk _____
15. Naar wat voor soort woning zou u willen verhuizen?	
0	Gezinswoning
0	Seniorenwoning
0	Bejaarden/verzorgingstehuis
0	Appartement
0	Anders, namelijk _____
16. Voelt u zich betrokken bij uw eigen dorp of wijk?	
0	Zeer betrokken.
0	Betrokken.
0	Redelijk betrokken.
0	enigszins betrokken.
0	Niet betrokken.
Toelichting:	
Voorzieningen	
17. In hoeverre bent u afhankelijk van de voorzieningen in uw eigen dorp?	
0	Zeer afhankelijk
0	Afhankelijk
0	Redelijk afhankelijk
0	Enigszins afhankelijk
0	Onafhankelijk
0	Er zijn geen voorzieningen in mijn dorp
Toelichting	

18. Op basis waarvan kiest u uw supermarkt? (meerdere antwoorden mogelijk)

☐	Prijs
☐	Kwaliteit
☐	Compleetheid assortiment
☐	Dichtstbijzijnde supermarkt
☐	Bereikbaarheid
☐	Sociale contacten
☐	Anders, namelijk _____
☐	

19. Is er een pinautomaat aanwezig in het dorp waar u woont?

0	Nee, er is geen pinautomaat aanwezig.
0	Ja, in een supermarkt/winkel, alleen bereikbaar tijdens openingstijden.
0	Ja, altijd toegankelijk.
0	Ik weet niet of er een pinautomaat aanwezig is, ga door met vraag 21.
0	Anders, namelijk _____

20. De afstand tot de dichtstbijzijnde pinautomaat is in de afgelopen 5 jaar:

0	Kleiner geworden, doordat: _____
0	Groter geworden, doordat: _____
0	Gelijk gebleven
0	Anders, namelijk _____

21. Wat is voor u een acceptabele reisafstand om de volgende voorzieningen te bereiken?

	Minder dan 2 km	2 tot 4 kilometer	4 tot 6 kilometer	6 tot 8 kilometer	8 tot 10 kilometer	Geen mening
Huisarts	0	0	0	0	0	0
Supermarkt	0	0	0	0	0	0
Pinautomaat	0	0	0	0	0	0
Bibliotheek	0	0	0	0	0	0
Zwembad	0	0	0	0	0	0
Dagbesteding	0	0	0	0	0	0
Buurthuis/dorpshuis	0	0	0	0	0	0
gemeenteloket	0	0	0	0	0	0

22. Hoe tevreden bent u met het voorzieningenaanbod in uw woonomgeving? (dorp of wijk)

0	Zeer ontevreden
0	Ontevreden
0	Neutraal
0	Tevreden
0	Zeer tevreden

Toelichting _____

23. Zijn er voorzieningen die u mist in uw omgeving? (dorp of wijk) Bijvoorbeeld groenteboer, theater, kegelbaan, U mag van alles noemen dat u mist.

0	Nee, ik mis geen voorzieningen in mijn omgeving.
0	Ja, namelijk _____
0	Anders, namelijk _____

Bijlage 4. Goedkeuring gemeente hoofdstuk 5.

OPSTELLEN

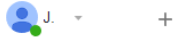
Inbox (133)

Met ster

Verzonden berichten

Concepten (1)

Meer ▾

Geen recente chats
Een nieuwe starten

resultaten interview februari Inbox x

Kroes, J. <j.kroes.3@student.rug.nl>

aan g.wolbers ▾

29 mei i

Geachte heer Wolbers,

Op 15 februari heb ik een interview mogen afnemen bij u en wethouder Brink.

Inmiddels heb ik dit interview uitgewerkt.

Graag zou ik willen horen of dit jullie goedkeuring kan wegdragen en of ik dit op deze manier in mijn afstudeeropdracht kan opnemen.

met vriendelijke groet,
Jelle-Jan Kroes

Gerrie Wolbers

aan mij ▾

10:31 (9 uur geleden) ☆

Hallo Jelle-Jan.

Ik denk dat je het interview goed hebt verwoord. Ook de conclusies over de anticipeerregio zijn m.i juist. Succes!

Groet

Gemeente Coevorden

Gerrie Wolbers

Van: Kroes, J. [mailto:j.kroes.3@student.rug.nl]

Verzonden: dinsdag 29 mei 2018 13:30

Aan: Gerrie Wolbers

Onderwerp: resultaten interview februari

Dit e-mailbericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Als dit bericht niet voor u bestemd is, wordt u vriendelijk verzocht dit aan de afzender te melden. De gemeente Coevorden staat door de elektronische verzending van dit bericht niet in voor de juiste en volledige overbrenging van de inhoud, noch voor tijdige ontvangst daarvan. Wij verzoeken u dan ook om de inhoud van dit bericht niet openbaar te maken dan wel te verspreiden.

Klik hier voor [beantwoorden](#) of [doorsturen](#)

0.75 GB gebruikt

Programmabeleid

Laatste accountactiviteit: 1 uur oeleed

Bijlage 5. Voorbeeld transcript interview

- Documents (1)
- Codes (16)
  - bevolkingssamenstelling
  - complexiteit
  - dorpenvisies
  - imago
  - internet
  - jongeren
  - keuzevrijheid
  - mobiliteit
  - openbaar vervoer
  - rol voor de burger
  - samenwerking
  - vergrijzing
  - voorzieningen
  - woningcorporaties
  - woningen
  - zorg
- Memos (0)
- Networks (0)
- Document Groups (0)
- Code Groups (6)
  - bevolkingssamenstelling (3)
  - mobiliteit (3)
  - participatie (2)

1. ...
2. ...
1. ...
2. ...
1. ...
2. ...
1. ...
2. ...
1. ...
2. ...

1:1 want het speelt eigen...

- woningcorporaties
- woningmogelijkheden

1:2 ALU is een wijk...

- complexiteit
- rol van de overheid

1:1...

- dorpenvisies
- participatie

1:3...

- dorpenvisies
- participatie

Bijlage 6. Lijst met afnamelocaties enquêtes

De enquêtes zijn afgenomen bij verschillende verenigingen en welzijnsinstellingen in de vier gemeenten. De activiteiten bevonden zich veelal in buurthuizen, via de websites van deze buurthuizen zijn de dagen en tijden van de activiteiten achterhaald, vervolgens zijn de volgende locaties bezocht:

Biljartvereniging "Anloo"	Anloo	Aa en Hunze	vereniging
Koersbalclub "De juiste Koers"	Annen	Aa en Hunze	vereniging
Biljartvereniging "De Heerdstee"	Borger	Borger-Odoorn	vereniging
Biljartvereniging "Exloo"	Exloo	Borger-Odoorn	vereniging
Buurthuiskamer Geesbrug	Geesbrug	Coevorden	welzijnswerk
Koffie-in Selkersgoorn	Dalen	Coevorden	welzijnswerk
Kruisboogvereniging "Willem Tell"	Aalden	Coevorden	vereniging
Schildersclub "De Kiel"	de Kiel	Coevorden	vereniging
Jeu de Boules "De meester Runsink Stee"	Schoonoord	Coevorden	vereniging
Ontmoetingscentrum "de Cocon"	Emmen	Emmen	welzijnswerk

Dit komt neer op de volgende verdeling per gemeente:

Aa en Hunze	23	24%
Borger-Odoorn	20	20%
Coevorden	38	39%
Emmen	17	17%
Totaal	98	100%

Bijlage 7. Tabellen van resultaten enquête.

Tabel 1.

Uitkomsten enquête vraag 13.
In wat voor soort woning woont u?

		soort woning			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Gezinswoning	58	59,2	59,2	59,2
	Seniorenwoning	14	14,3	14,3	73,5
	Bejaarden/verzorgingstehuis	5	5,1	5,1	78,6
	Appartement	13	13,3	13,3	91,8
	Woon/boerderij	7	7,1	7,1	99,0
	Anders	1	1,0	1,0	100,0
	Total	98	100,0	100,0	

De respondent die “anders” heeft ingevuld heeft bij de opmerkingen aangegeven in een levensloopbestendige woning te wonen.

Tabel 2.

Uitkomsten enquête vraag 18.
Op basis waarvan kiest u uw supermarkt? (meerdere antwoorden mogelijk)

Prijs	Kwaliteit	Compleetheid	Dichtstbijzijnde	Bereikbaarheid	Sociale contacten	Totaal
32x	28x	26x	52x	37x	8x	183x

Bijlage 8. Interviewguide

Interviewguide

Introductie

Anticipeerregio Oost-Drenthe

Rol van de rijksoverheid

Rol van de provincie

Samenwerking tussen Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden en Emmen

Voorzieningen

Supermarkten

Gezondheidszorg

Bankfiliaal

Woonmogelijkheden

Passende woonomgeving /geschikte woningen

Participatiemogelijkheden

Dorpensies

Rol van de burger

Mobiliteit

Autogebruik

Openbaar vervoer

WMO-vervoer

Digitale tweedeling

Communicatie via het internet